

FOGTU STATUSS RĪGAS BĪSKAPIJĀ UN ARHIBĪSKAPIJĀ

Vija Stikāne

Dr. hist., Turaidas muzejrezervāta Krājuma un ekspozīciju daļas vadītāja.
Zinātniskās intereses: viduslaiku un agro jauno laiku Livonijas sociālā vēsture (13.–16. gs.), Turaidas (*Treyden*) pils un novada vēsture.
E-pasts: petnieciba.tmr@apollo.lv

Rakstā analizēti Rīgas bīskapijas un arhibīskapijas fogta pārvaldes iecirkņi, amata funkcijas. Izvērtējot fogtu lomu zemes pārvaldē, akcentēti pienākumi dažādu kārtu (zemnieki, pilsētnieki) tiesāšanā, pilnvarojums domēņu pārvaldē, attiecības ar fogta pārraudzībā esošajiem arhibīskapa ieceltiem ierēdņiem un pārvaldniekiem. Fogtu statuss Rīgas bīskapijā un arhibīskapijā skatīts caur vasaļu dzimtu vēstures prizmu, atklājot fogta amatu kā nopietnu instrumentu vasaļa dzimtas ceļā uz materiālo nodrošinājumu un nozīmes pieaugumu Livonijas mērogā. 16. gadsimtā fogta amats bija līdzvērtīgs citiem arhibīskapa dienestā esošiem pārvaldes ierēdņiem un deva iespēju izpausties spējīgākajiem organizatoriem.

Atslēgas vārdi: Rīgas arhibīskapija, fogts, domēņu pārvalde, tiesas vara, vasaļu dzimtas.

IEVADS

Darba mērķis ir raksturot Rīgas bīskapijas (1201–1255) un arhibīskapijas (1255–1566) zemju pārvaldes sistēmu, kurā līdzās garīgā zemeskunga pilnvarām būtiska loma bija laicīgam pārvaldes amatam – fogtam. Vēstures literatūrā līdz šim Rīgas arhibīskapijas domēņu tiesiskā, militārā un saimnieciskā pārvalde un laicīgo ierēdņu darbība analizēta vispārēja rakstura darbos, atsevišķi nevērtējot fogta amatu, pilnvaras, pienākumus, atalgojumu, pārvaldes apgabalus.¹

Rietumeiropā viduslaikos un agrajos jaunajos laikos fogts bija augstāka kunga pārstāvis, pārvaldnieks un tiesnesis dažādos varas līmeņos un valdījumos, kas īpašu nozīmi ieguva garīgu zemeskungu pārvaldītās teritorijās. Tiesiskais pamatojums bīskapa fogta darbībai sakņojas vēlās Romas impērijas tiesībās. Karolingu valsts varas sis-

tēma noteica, ka garīgām institūcijām, bīskapiem vai abatiem laicīgajās tiesās un zemju pārvaldē bija nepieciešams pilnvarotais, aizbildnis, aizstāvis – latīņu “*advocatus*” (fogts), “*advocatus ecclesiae*” (baznīcas fogts).² Amats piedzīvoja uzplaukumu līdz 13. gadsimtam, kad īpaši ģermāņu-romāņu tiesību loka zemēs bīskapu un klosteru abatu nozīmētie fogti ieguva būtisku varu pārvaldē un nodevu administrēšanā plašās teritorijās. Vēlajos viduslaikos garīgie zemeskungi arvien zaudēja valdījuma tiesības iepretim fogtiem, un dižciltīgo fogtu rokās pārgāja zemākā tiesas vara, aizsardzības vara, pretenzijas uz nodokļiem un klausām. Fogteju teritorijas lika pamatu atsevišķu dzimtu pārvaldītām teritorijām gadsimtu garumā, nereti vēlajos viduslaikos pārtopot modernā zemes kundzībā.³ Tomēr ne vienmēr fogtu pārvaldītā teritorija kļuva par mantojamu lēni,⁴ un daudzviet ģermāņu-romāņu tiesību zemēs 12.–13. gadsimtā ar garīgo zemeskungu pūlēm fogtu varas pieaugums tika ierobežots.⁵

Latīņu, vācu⁶ un angļu, franču valodā fogta amatu apzīmēja ar dažādiem terminiem.⁷ Rīgas bīskapijā un arhibīskapijā 13.–14. gadsimtā lietoja amata latīnisko nosaukumu, bet 15.–16. gadsimta dokumentos līdzās fogta (vācu val. – *voged*, *vayth*, *Voigt*, *voget*, *vogede*) nosaukumam sastopams apzīmējums bīskapa fogts (*Stiftsvogt*, *stifts vogt*, *stiftsvogt*, *stichte voget*, *stichtsvagedt*), kā arī zemes fogts (*Landvogt*), prefekts (latīņu val. – *praefectus*, vācu val. – *Präfekt*).⁸ Livonijas veidošanās laikā 13. gadsimta sākumā tekstos sastopams nosaukums fogta pārvaldes iecirknim – fogtejai (latīņu val. – *advocacia*),⁹ turpat norādes uz nozīmīgākajām fogta jeb fogtejas pārvaldnieka amata funkcijām. Amata apzīmēšanai latviešu valodā vēstures literatūrā līdzās vārdam “fogts” lieto arī “soģis”, kas ir vēsturisks termins un minēts Jāņa Langija vārdnīcā (1685)¹⁰ un Stendera leksikonā (1789).¹¹

Fogta amats Livonijā bija sastopams ne tikai Rīgas bīskapijā un arhibīskapijā, bet arī citās bīskapijās. Tartu (Tērbatas), Sāremā–Lēnemā (Sāmsalas–Vīkas), Kurzemes bīskapijas domēnes sastāvēja no viena vai vairākiem apgabaliem, kurus pārvaldīja garīgā zemeskunga nozīmēti fogti, parasti šī zemeskunga vasaļi.¹² Cita izpratne par fogta amatu bija Livonijas pilsētās, kur dažāda ranga fogtu rokās koncentrējās tiesas vara, un Vācu ordeņa Livonijas zemēs, kur fogti bija komturim līdzvērtīgi pilsnovadu pārvaldnieki.¹³ Savukārt Rīgas arhibīskapijas daļā, kuru pārvaldīja Rīgas domkapituls, zemju administrēšanā galvenā loma bija garīdzniekiem, bet laji bija iesaistīti tikai

zemākos pārvaldes amatos (landsknehti, rakstveži). Iespējams, šāda kārtība, ka garīgai institūcijai laicīgajā tiesā un zemes fonda pārvaldē nebija vajadzīgs pilnvarotais, tika noteikta ar īpašām privilēģijām. Piemēram, pāvests Gregors IX 1231. gadā apstiprināja Rīgas domkapitulam premonstriešu ordeņa privilēģiju, nosakot tiesības uz brīvu fogteju (*advocatiam liberam*).¹⁴

Šajā rakstā uzmanība pievērsta Rīgas bīskapijas un arhibīskapijas zemju pārvaldniekiem – fogtiem, kurus garīgais zemeskungs pilnvaroja laicīgās varas realizēšanai savās domēnēs. Analizēti Rīgas bīskapijas un arhibīskapijas fogtu pārvaldes iecirkņi, sociālā piederība un pienākumi zemes pārvaldē, statuss Rīgas bīskapijas un arhibīskapijas bruņniecības vēstures kontekstā.

FOGTU PĀRVALDES IECIRKŅI

Laika gaitā Rīgas bīskapijas un arhibīskapijas fogtu darbības iecirkņi mainījās. Pēc 1207. gada Livonijas Indriķa hronikā minēti fogti vai fogteja Turaidā,¹⁵ pie lībiešiem,¹⁶ Autīnē un Idumejā,¹⁷ Lielvārdē.¹⁸ Fogtu pārvaldes apgabala robežas, jādodomā, balstījās uz teritoriālo iedalījumu, kas bija noformējies pirms kristianizācijas, un fogteju centros bija kā koka pilis, tā arī no jauna būvētie mūra nocietinājumi. Lielvārdes vasalim un fogtejas pārzinātājam pēc 1212. gada dzīvesvieta bija Veclielvārdes pils jeb mūra nams Lielvārdes Dievukalnā, atstatis no lībiešu celtās Lielvārdes koka pils.¹⁹ Turaidā 1214. gadā būvēja mūra pili nopostītās koka pils vietā, kurai sākotnēji dotais nosaukums Frēdelande ātri vien pazuda no vēstures skatuves.²⁰ Saskaņā ar Indriķa hroniku Rīgas bīskapa brāļa Teoderiha sievastēvs Pleskavas kņazs Vladimirs (*rex Woldemarus*; krievu avotos – *Владимир Мстиславич Псковский*) 1213./1214. gadā apmetās Metimnes pilī, kur veica fogta pienākumus sava uz Vāciju aizceļojušā znota vietā,²¹ savukārt vēlāk Teoderihs minēts kā Straupes kungs (*de Rope, de Raupena*).²² Rīgas bīskapijas teritorijā līdz 1255. gadam pārvaldes centra lomu saglabāja mūra un koka pilis Turaidā, Lielvārdē, Ikšķilē, Remīnē, Vecdolē, Vecsalaspilī, Koknesē, Asotē, Liepenē (*Toreda, Lennewarda, Resculae, Remin, Dolen, Kercholme, Cochenhusen, Assucen et Lepene*).²³ Kā redzams, starp arhibīskapa īpašumiem (domēnēm) vairs nebija Idumejas pārvaldes centra, lai arī šī teritorija joprojām palika Rīgas bīskapijas sastāvā, un vēlāk te tika būvētas Rīgas arhibīskapa vasaļu dzimtas Rozenu pilis, izveidojās Straupes pilsētiņa (vācu

val. – *Roop, Ropa*). Savukārt Autīnes fogteja nonāca Zobenbrāļu ordeņa pārvaldē, jo tika samainīta pret Kokneses trešdaļu.

Rīgas arhibīskapijā 13. gadsimta otrajā pusē un 14. gadsimtā minēti “visas zemes” fogti²⁴ un tiesneši, kā arī fogti no Turaidas, Lielvārdes, Kokneses, kuri piedalījās arī arhibīskapa Kursas un Zemgales zemju pārvaldē.²⁵ Fogteju centrā bija arhibīskapa mūra pils, kura kādu laiku varēja būt arī izlēnota, tomēr ilgstošā laika periodā saglabāja domēnes statusu.

Koknese kā fogta rezidence minēta 1340. gadā, taču jau 13. gadsimta beigās Kokneses lēņa turētāja Tīzenhauzena un Rīgas arhibīskapa strīdos minēts gan tēvutēvu mantojums, gan fogteja.²⁶ Sākotnēji Koknese daļēji bija Rīgas bīskapa vasaļa lēnis, daļēji bīskapa valdījums (1207–1209), bet trešdaļa līdz maiņai pret Autīnes novadu jeb fogteju piederēja Zobenbrāļu ordenim (1209–1213). No 1269. līdz 1397. gadam Kokneses pils un novads bija Tīzenhauzenu dzimtas lēņu valdījums.²⁷ Neskatoties uz to, 14. gadsimtā zināmi vairāki Kokneses fogtu vārdi, kuri nenāca no minētās vasaļu dzimtas, – Vol-demārs Vrangelis (*de Wrangel*, 1340), Oto Rozens (*de Rosen, von Rosen*, 1363), Luders Štederns (*de Stederen*, 1371), Heinrihs Krūze (*Kruze*, 1382–1385). Vienlaikus Kokneses koprokas vasaļu Tīzenhauzenu dzimtas piederīgais Bartolomejs ieņēma Turaidas fogta amatu (1360–1361).²⁸

Turaidas fogti (*advocatus in Thoreida, advocato Thoreidensi, vogedes van Treyden*) 13. gadsimta beigās un 14. gadsimtā minēti dokumentos kā karaspēka vadītāji,²⁹ liecinieki izlēņojumos (1257,³⁰ 1272,³¹ 1371/72,³² 1382–1385³³), sastopamas norādes uz viņu izdotiem dokumentiem (1322³⁴). 13. gadsimta otrajā pusē minēti bruņinieki no Turaidas. Tie, iespējams, bija Rīgas arhibīskapa vasaļi,³⁵ bet viņu pēcnācēji vēlāk ieguva lēņu valdījumus citviet.³⁶ Gadsimta beigās Turaidas mūra pils bija Rīgas arhibīskapa domēne, pārvaldes un tiesas varas centrs, kura nebija kādas vasaļu ģimenes dzīvesvieta.

Lielvārdes pils 14. gadsimtā bija fogta pārvaldes iecirkņa centrs, un zināmi divu Lielvārdes fogtu vārdi (pirms 1372, 1391), turklāt pirms 1372. gada Lielvārdes fogts bija Heinrihs Orgess (*Orghos*), kurš vēlāk vai vienlaikus bija arī Turaidas fogta amatā.³⁷ Kādu laiku Lielvārdes pils bija ieķīlāta Vācu ordenim³⁸ un 14. gadsimta beigās zaudēja fogta pārvaldes iecirkņa centra statusu.

15. gadsimtā arhibīskapijas fogtu pārvaldes iecirkņu centri bija Turaidā un Koknesē, kādu laiku arī Raunā.³⁹ Šis bija arhibīskapa mūra

pilis un domēnes. Vēsturnieks Indriķis Šterns norāda uz trim fogtiem arhibīskapa Silvestra Stodevešera laikā (amatā 1448–1479),⁴⁰ tomēr dokumentos ir tikai viena norāde, un jāpieņem, ka trīs fogti Rīgas arhibīskapijā darbojās drīzāk pirms 1449. gada.⁴¹ Vēstulē Vācu ordeņa virsmestram Stodevešers 1449. gada 5. jūlijā informēja, ka viņš ir atcēlis trešo fogtu no Raunas (*den dritten vayth von Ronneburg*), kā arī apmēram piecdesmit kalpotājus. Pēc savu vasaļu ieteikuma viņš esot atcēlis arī Turaidas fogtu, kura vietā nekavējoties nozīmējis kādu vasali no Rīgas arhibīskapijas.⁴² Raunā turpmāk minētas dažādas amatpersonas – pils pārvaldnieki, vicefogts (1550), landsknehti, pilskungi (*hauptmaņi*), tomēr nav zināmi arhibīskapijas fogti. Raunas pilsnovads 16. gadsimtā atradās Turaidas fogta darbības iecirknī. Tā Turaidas fogts 1556. gada jūlijā kopā ar diviem kalpiem atradās Raunā, kur veica savus tiešos pienākumus – aizpildīja vaku grāmatas.⁴³

Jāpiekrīt vēsturniekam Šternam, ka līdz 15. gadsimta beigām nevar novilkt atsevišķu Rīgas arhibīskapijas fogteju robežas. Gadsimta beigu dokumentos arhibīskapijas teritorijas daļas tika sauktas par libiešu un latviešu galu (*Liwische side, Lettische side*),⁴⁴ un ar šīm teritorijām vēsturnieki saista arī fogtu darbības iecirkņus.⁴⁵ No 15. gadsimta sākuma ir netiešas liecības par divu pārvaldes iecirkņu nozīmi Rīgas arhibīskapijā. Vācu ordenis 1405. gadā iecēla fogtus ordeņbrāļus Turaidā un Koknesē, jo šajā laikā Rīgas arhibīskaps bija nodevis savas zemes nomā. Pēc nomas termiņa beigām 1417. gada 19. jūnijā Livonijas mestrs atdeva Rīgas arhibīskapa pilnvarotajiem iekīlātos arhibīskapa novadus – un līdzās domkungiem dokumentu apzīmogoja divi Rīgas arhibīskapijas fogti – Turaidas un Kokneses.⁴⁶ Arī minētā Silvestra Stodevešera vēstule (1449) netieši norāda uz divu arhibīskapijas pārvaldes teritoriju pastāvēšanu: “22. jūnijā, ierodoties Rīgā, arhibīskapu sagaidīja viņa kalpotāji divos pulkos ar arhibīskapa fogtiem (*meine diener in czween hawffe mit meynen vaythen*)”.⁴⁷

16. gadsimta vēstures avotu liecības Rīgas arhibīskapijā rāda divus fogtu pārvaldes apgabalus. Kad 1546. gadā Rīgas arhibīskapa padomnieki, starp kuriem kā pirmais bija Turaidas fogts, pēc Prūsijas hercoga iniciatīvas piedāvāja veidot Raunu par galveno arhibīskapa rezidenci, ieteikumā minēts apstāklis, ka tā atrodas arhibīskapijas vidusdaļā un ir vienlīdz labi sasniedzama kā no Turaidas, tā Kokneses fogtejas (*vann beidenn vogteyenn als Treidenn und Kockenhausen an sich bekommen magk*).⁴⁸ Gadsimta vidū sastopams dalījums Rīgas arhibīskapijas Turaidas un Kokneses pusē (*Treidensche Seite, Koken-*

ausische Seite) un norādes par arhibīskapijas pilsnovadu piederību kādam no diviem pārvaldes apgabaliem.⁴⁹ Turaidā 16. gadsimtā ziņāmi vismaz seši fogti līdz 1568. gadam, Koknesē – arī seši fogti līdz 1564. gadam.⁵⁰ Katrā fogta apgabalā bija astoņi pilsnovadi no arhibīskapa domēnēm.⁵¹ 16. gadsimta vidus “Turaidas gala vaku grāmata” (*Wackenbuch uf der Treidischen Seiten im Erzstift Riga*)⁵² liecina, ka Turaidas pusi jeb fogteju veidoja Turaidas, Vainižu, Salacas, Limbažu, Dzērbenes, Piebalgas, Smiltenes un Raunas pilsnovadi. Kokneses fogtejā atradās Koknese, Krustpils, Ļaudona, Cesvaine, Gulbene, Viļaka, Lielvārde un Ikšķīle.⁵³ Domēnēs Rīgas arhibīskapam bija 24 muižas, kuras pārvaldīja muižkungi jeb landsknehti.⁵⁴

Vēstures literatūrā sastopami dažādi viedokļi par fogteju centriem. Tiesību vēsturnieki, dalot Rīgas arhibīskapiju fogtejās, ap 1540. gadu nosauc Limbažu, Raunas un Kokneses fogtejas.⁵⁵ Viedoklis balstās uz Arveda Švābes 20. gadsimta 20.–30. gados izteikto pieņēmumu, ka Bartolomeja Grēfentāla hronikā 1540. gadā minētie pārvaldes iecirkņi ir fogtejas.⁵⁶ Tomēr gan pats autors vēlāk,⁵⁷ gan citi vēsturnieki, analizējot šo un citus dokumentus, norāda, ka Grēfentāla hronikā minētie labības sūtījumi uz trīs arhibīskapa pilīm drīzāk bija nerealizēts ideāls par arhibīskapa rezidences/rezidenču izveidi.⁵⁸ Limbažu pilsētā gan minēts arhibīskapa iecelts fogts (*Untervogt*) pilsētas pārvaldei, taču nav pamata izdalīt īpašu arhibīskapijas Limbažu fogteju, kā tas ir Turaidas un Kokneses gadījumā.⁵⁹

Rīgas arhibīskapijas teritorijas dalījums pārvaldes iecirkņos pēc galīgas sekularizācijas Lietuvas kārtu sapulcē Grodņā 1566. gada 26. decembrī ar karaļa Sigismunda II Augusta parakstīto ūnijas diplomu (*Diploma unionis*)⁶⁰ turpināja iepriekšējā laika tradīcijas, un Turaidas fogts Andreass Koškils šādā amatā saukts vēl 1568. gadā.⁶¹ Rīgas domkapitula, arhibīskapijas padomnieku un bruņniecības rakstā Polijas-Lietuvas karalim 1565. gada oktobrī pieprasīts, lai tieslietas tiktu risinātas ne pēc poļu un lietuviešu pārvaldnieku patvaļas, bet gan pēc Livonijas paražām saskaņā ar domkungu, arhibīskapijas padomes un Turaidas un Kokneses prefektu (fogtu) darbību.⁶² Prasība sākotnēji tika respektēta, vismaz attiecībā uz vienu pārvaldes iecirkni, un pēc Pārdaugavas hercogistes administratora Jana Hodekiča rīkojuma Turaidas pilsnovads 1566.–1571. gadā bija nodots bruņniecībai Livonijas zemes tiesu uzturēšanai.⁶³

Rīgas arhibīskapijas fogtiem vismaz no 15. gadsimta bija īpaši amata zīmogi, kuri dokumentos minēti vien dažreiz. Turaidas un

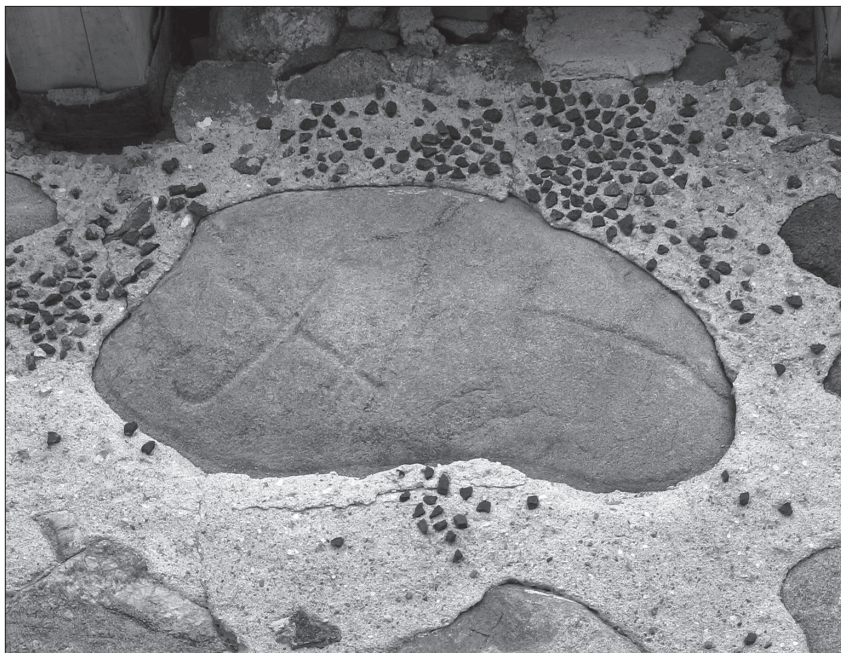

1. att. 15.–16. gadsimta
Turaidas fogta zīmoga
nospiedums

Kokneses fogti apliecināja dokumentus ar amata zīmogiem 1417. gadā,⁶⁴ Kokneses fogts – 1428., 1509., 1541. gadā u.c.⁶⁵ Diemžēl fiziski dokumenti nav saglabājušies, lai arī 19. gadsimtā tika fiksēts dokuments ar Turaidas fogta zīmoga nospiedumu⁶⁶ (1. att.). Ir zināms 15. gadsimta Kokneses fogta zīmoga⁶⁷ un 15.–16. gadsimta Turaidas fogta bronzas zīmoga spiedņa apraksts.⁶⁸ Uz zīmogiem bijuši uzraksti latīņu valodā – “Turaidas fogta zīmogs” (*sigillum – advocati – toreiden*) un “Kokneses fogta zīmogs” (*sigillum*

2. att. Meiru robežakmens ar Rīgas arhibīskapa heraldisko simbolu – sakrustotu bīskapa zizli un krustu – apmēram 1,5 km attālumā no Turaidas pils. 1976. gada foto no Turaidas muzejrezervāta krājuma

3. att. Turaidas muižas magazīnas ēkā 19. gadsimta 30. gados iemūrēts akmens ar Rīgas arhibīskapa heraldisko simbolu. 2008. gada foto no Turaidas muzejrezervāta krājuma

advocati kokenhūsen). Zīmogu centrā attēlots Rīgas arhibīskapijas simbols – sakrustots garais krusts un bīskapa zizlis, kas sastopams zīmogos no 14. gadsimta, vispirms Rīgas arhibīskapa Fromholda no Fihūzenas (1348–1369) ģerboņa zīmoga laukā.⁶⁹ No 15. gadsimta šis heraldiskais simbols parādījās monētās, Rīgas arhibīskapijas vasaļu tiesneša un pilsētu zīmogos, kā arī iekalts uz robežakmeņiem⁷⁰ (2., 3. att.).

Izsekojot Rīgas bīskapijas un arhibīskapijas fogtu pārvaldes iecirkņiem laika gaitā, var novērot, ka mainījās gan to teritorija, gan tiesiskais statuss. Tā 13. gadsimta sākumā dažu fogtu pārvaldē nodotos valdījumus nevar nošķirt no mantojama lēņa valdījuma, bet 15. gadsimtā Rīgas arhibīskapijas fogta pārvaldes apgabals bija arhibīskapa domēne – un fogti bija no vasaļu vidus iecelti ierēdņi ar saviem amata zīmogiem. Rīgas arhibīskapijas teritorija 16. gadsimtā bija dalīta divos teritoriāli līdzīgos pārvaldes iecirkņos – Turaidas un Kokneses fogtejās.

FOGTU SOCIĀLĀ PIEDERĪBA UN PIENĀKUMI ZEMES PĀRVALDĒ

Lai noskaidrotu, kā vairāku gadsimtu garumā mainījās Rīgas bīskapu un arhibīskapu fogtu sociālā piederība, pienākumi un tiesības, apskatīsim vēstures avotu sniegtās ziņas, kuras 13.–15. gadsimtā ir visai fragmentāras.

Rīgas bīskapa ieceltie fogti 13. gadsimta sākumā bija dižciltīgi vācu izcelsmes vasaļi, kā arī Rīgas bīskapa Alberta radi, starp kuriem bija Pleskavas kņazs, māsas vīrs, brālis. Izņēmums ir pirmais laicīgais tiesnesis, kurš pārzināja fogteju Turaidā, – garīdznieks Alebrands. Viņš 1207. gadā “sodīja zagšanu un laupīšanu, atdeva atpakaļ netaisni atņemto mantu un rādīja līviem ceļu uz taisnīgu dzīvi”.⁷¹

No Indriķa hronikas saprotams, ka galvenā fogta funkcija bija nodevu vākšana, laicīgās tiesas spriešana un soda naudu iekasēšana, pie kam fogti izmantoja savu amatu savtīgos nolūkos, un “fogtejas amats [...] ļoti izvīrtā dažādu laju kārtas laicīgo tiesnešu rokās, kuri, pildot fogtejas amatu, vairāk domāja par sava maka pildīšanu, nevis par Dieva taisnību”. Spilgts piemērs – pirmais laicīgais Turaidas fogts bruņinieks Gotfrīds (1207), kurš, “izšķirdams lietas un ļaužu strīdus, savāca milzumu naudas un dāvanu, bet no tā bīskapam atdeva tikai nedaudz, lielāko daļu paturēdams sev”.⁷² Arī Idumejas fogts Pleskavas kņazs Vladimirs 1211.–1212. gadā pārvaldījis fogteju ne pa prātam garīdzniekiem.⁷³ Bīskapam, kā redzams, bija tiesības un vara fogtus no amata atcelt.

Vai fogta tiesības un pienākumus, kā arī fogtejas pārvaldīšanu 13. gadsimta sākumā vienādi uztvēra dižciltīgie vācu krustneši, Pleskavas kņazs un garīdznieki, ieskaitot Romas pāvestu? Igaunņu vēsturnieks Anti Selarts atzīmē, ka Pleskavas kņaza statuss bija nesalīdzināms ar Idumejas fogta statusu un ienākumiem, tāpēc Vladimirs pie pirmās izdevības devās atpakaļ uz Pleskavu.⁷⁴ Tomēr Vladimira meitas un Idumejas lēņa turētāja un fogtejas pārvaldnieka Teoderiha pēcnācēji, domājams, saglabāja mantošanas tiesības uz Idumeju.⁷⁵ Fogtejas pārvaldes izpratne šajā gadījumā bija saistīta ar priekšstatu par mantojama lēņa pārvaldīšanu ar tai piederošo tiesas varu, vienlaikus fogtejas pārvaldniekam nodrošinot ienākumus bīskapa kasē. Piemērs, kad lēņa valdījums un fogtejas pārvaldība nav atdalāmi, ir saistīts arī ar Lielvārdes vasali dižciltīgo Daniēlu, kurš 1201. gadā saņēma kā lēni Lielvārdi,⁷⁶ ap 1207. gadu sāka lēni izmantot, bet

1212. gadā savu lēni pārzināja kā fogteju. Daniēlam Lielvārdes lībieši maksāja nodevas, viņš tos sodīja un varēja sagūstīt to vadoņus.⁷⁷

Jau atzīmēts, ka šajā laikā reģionā fogtejas jēdziens piedzīvoja izmaiņas un laju ietekmi garīdzniecība centās samazināt, tomēr fogtu iespējas pārvaldes iecirkņos bija lielas, un viņi tās izmantoja dažādos veidos. Garīdznieku kritika par dižciltīgajiem fogtiem nonāca Romas kūrijā, un pāvests 1225. gadā uzdeva legātam turpmāk novērst fogtu iecelšanu Livonijā, ja viņi apspiež jaunkristītos.⁷⁸ Tas saprotams gan kā pārlietu liels nodevu slogs,⁷⁹ gan arī netaisna tiesa, kuras piespriestie sodi varēja būt tik lieli, ka bija samaksājami vien ar visas dzimtas palīdzību.⁸⁰

Lai arī Indriķa hronikā netiek skaidrots, kādēļ garīdznieks Alebrands ieņēma Turaidas fogta vietu vien īsu brīdi, jāņem vērā, ka Rīgas bīskaps Alberts realizēja savas zemes kundzības modeli saskaņā ar principiem, kas bija spēkā visā reģionā, un viens no tiem bija – garīdznieki nevarēja piedalīties laicīgās tiesas spriešanā, ja bija jāizlej asinis. Tāpat hronika tuvāk nepaskaidro, kāda iemesla dēļ garīdznieks vispār tika nozīmēts laicīgās tiesas izšķiršanai. Pirmās ziņas par Alebranda misijas darbu (1202) liecina, ka viņš darbojās kopīgi ar cistercieti Teoderihu no Turaidas, tādēļ iespējams, ka viņa iecelšanu par laicīgu tiesnesi ietekmēja piederība pie cisterciešiem, kuri 12.–14. gadsimtā ar pāvesta atbalstu un īpašām privilēģijām, pat viltotām, pamatoja tiesības zemes pārvaldes realizācijai laicīgajā sfērā nozīmēt garīgas kārtas pārstāvi, nevis laju.⁸¹ Šis garīdznieks 1211. gada dokumentā saukts par Alebrandu no Svētās Marijas konventa (*Alebrandus de sancte Marie conventu*),⁸² resp., Rīgas domkungu. Arī vēlāk dokumkungu pārvaldītajā Krimuldas pilsnovadā garīdznieki bija tieši iesaistīti laicīgās varas realizācijā.

Rīgas bīskapu un arhibīskapu fogta galvenā funkcija bija pārstāvēt augstāko garīgo tiesnesi laicīgajā tiesā. Tiesas spriešana zemeskunga pilnvarojumā minēta 13. gadsimta padošanās līgumos: padoto tiesāšana, soda naudu un nodevu ievākšana notika vairākas reizes gadā t.s. pagastos vai vakas dienās, parasti saistībā ar gadskārtu ciklu un svēto piemiņas dienām.⁸³ Rīgas arhibīskapa un Vācu ordeņa 1272. gada līgumā ar zemgaļiem teikts, ka fogtiem (*vogede*) jātur tiesa trīs reizes gadā.⁸⁴

Smagu noziegumu izvērtēšanā fogta tiesas vara attiecībā uz arhibīskapijas zemniekiem jeb lauku iedzīvotājiem saglabājās līdz 16. gadsimta vidum, arī tad, kad liela daļa vietējo lauku iedzīvotāju kļuva

par “lēņu inventāru”, no 15. gadsimta beigām – dzimtzemniekiem. 1494. gada arhibīskapa un vasaļu vienošanās noteica, ka nevienam zemniekam arhibīskapijā nevar piespriest nāves sodu, ja nav klāt arhibīskapa fogta līdz ar muižkungu un zemes rakstvedi no novada, pie kura pieder zaglis.⁸⁵ Tomēr lēņos, kuros vasaļiem tika dota zemākā un pat augstākā tiesas vara, fogta loma mazinājās. Tā 1530. gadā, kad Smiltene tika izlēņota koadjutora galma pārzinim, dokumentā atzīmēts: “fogts viņa [koadjutora galma pārziņa] novadā vairs nevar neko pasākt”. Zaudējumi, kas šai sakarā radās fogtam, tika aizstāti ar 200 mārkū ikgadēju maksājumu mūža garumā no zemeskunga kases.⁸⁶ Lai arī nav precizēti ienākumi, ko zaudēja Turaidas fogts šajā iecirknī, var domāt, ka tā bija ne tikai daļa no nodevām, bet arī no tiesas soda naudām. Savukārt 1547. gadā, izlēņojot Dzērbeni kancleram Šturcam, Rīgas arhibīskaps noteica, ka Turaidas fogtam, zemes rakstvedim un tulkam pienākas viņu ienākumu daļa (*die gebürende Gerechtigkeiten*), un fogts saglabāja tiesas varu pār pilsnovada zemniekiem.⁸⁷

Līdzās tiesas spriešanai nozīmīga fogta funkcija bija nodevu ievākšana un reģistru, t.s. vaku grāmatu aizpildīšana, par ko ziņas ir skopas. Kokneses fogts 16. gadsimta 40. gados darba uzlabošanai bija ieviesis jaunu papīra vaku grāmatu vecās pergamenta grāmatas vietā,⁸⁸ Turaidas fogts 1556. gadā Raunā nodarbojies ar vaku grāmatu sagatavošanu.⁸⁹ Līdz mūsdienām saglabājusies Šverīnes zemes arhīvā uzglabātā “Turaidas gala vaku grāmata”, kurā uzskaitīti vairāku pilsnovadu saimnieki un to nodevas.⁹⁰

Var pieņemt, ka arhibīskapijas fogtam bija jāorganizē bargo sodu piemērošana, kas minēti Livonijas zemes jeb zemnieku tiesībās, kā arī Livonijas bruņinieku tiesībās, – pakāršana, saraustišana uz rata, sadedzināšana, kā arī jānodrošina cietumu darbība, tiesiskā aizsardzība (*Geleit*) u.c. Tomēr no Livonijas posma šādas rakstīto avotu ziņas nav analizētas un ir vien netiešas,⁹¹ piemēram, kādā vēstulē Turaidas fogts 1562. raksta, ka viņš esot licis ierīkojis karātavas starp Turaidu un Siguldu.⁹²

T.s. Vidējās bruņinieku tiesībās, kas 1422. gadā tika apstiprinātas par Rīgas arhibīskapijas tiesībām, noteikts, ka arhibīskapa iecelts tiesnesis spriež tiesu par apsūdzētā dzīvību un nāvi, miesu un mantu, it kā pats bīskaps tiesātu.⁹³ Lai arī šis arhibīskapa ieceltais tiesnesis varēja būt fogts, tomēr parasti vasaļu tiesneši (manrihteri) un piesēdētāji bija īpašas amatpersonas.⁹⁴ Rīgas arhibīskapijas fogtiem nebija tiesas varas pār vasaļu kārtu.

Savukārt Rīgas arhibīskapijas pilsētās un miestos arhibīskapa nozīmētiem fogtiem bija kāda noteikta tiesas vara. Limbažos tiesas lietas bija jāizspriež arhibīskapijas fogtam kopā ar pilsētas fogtu saskaņā ar Rīgas tiesībām, un arhibīskapijas fogtam bija jāiekasē puse no soda naudām, kas nonāca arhibīskapa kasē.⁹⁵ Visiem Limbažu rātes lēmumiem bija jāpanāk arhibīskapijas fogta akcepts.⁹⁶ Par pilsētniekiem izlēņojamiem gruntsgabaliem lēma pats zemeskungs, bet ar fogtu ziņu. Kad 1444. gadā birģermeistara dēlam tika izlēņots zemes gabals pie Kokneses, izlēņošanā piedalījās kā pats arhibīskaps, tā arī abi arhibīskapijas fogti no Turaidas un Kokneses.⁹⁷ Pēc vīra lēņu tiesībām un vācu lēņu tiesībām dotos gruntsabalos bija spēkā īpaša nodeva fogtam – Cesvaines miestā pusmārka “*in de punner*”, Ikšķiles miestā (*palte*) – “*in de landporve*”.⁹⁸ Rīgas arhibīskapijas fogtam bija tiesības pieprasīt tiesas zvērestu un liecību no arhibīskapijas pilsētu birģermeistara, kā to rāda gadījums Limbažos 1514. gadā.⁹⁹

Rīgas pilsētas attiecības ar arhibīskapijas fogtu raksturo dažas detaļas. Turaidas fogtam¹⁰⁰ un arhibīskapijas fogtu dzimtu piederīgajiem bija savi nami Rīgā,¹⁰¹ un atsevišķos laika posmos minētas rīdzinieku dāvanas Turaidas fogtam, tai skaitā saistībā ar datumiem, kas bija ierastās nodevu ievākšanas un tiesas spriešanas dienas 1449./1450. gadā,¹⁰² 1470. gada Lieldienās¹⁰³ un 1471. gada vasaras saulgriežos.¹⁰⁴

Visai skopa informācija ir par Rīgas bīskapijas un arhibīskapijas fogtu organizētu mūra piļu būvi, remontiem un pārbūvi zemeskunga uzdevumā.¹⁰⁵ Indriķa hronika vēsta, ka 1214. gadā Turaidas kastellas būvi veica Raceburgas bīskaps Filips ar krustnešiem un fogtu Gerhardu.¹⁰⁶ 16. gadsimta sākumā Turaidas fogts Krīdeners rakstīja, ka viņš veicis būvniecību Viļakas, Raunas, Turaidas un Kokneses pilīs, Rīgas sētā un citur.¹⁰⁷

Rīgas arhibīskapijas fogtu kontrolē bija virkne arhibīskapa ieceltu ierēdņu. Līdz 16. gadsimtam nav iespējams noteikt hierarhiju un attiecības, kas vienoja fogtus ar dokumentos minētajām amatpersonām – kastelānu (1257),¹⁰⁸ drostu (1372),¹⁰⁹ hauptmani (1424).¹¹⁰ 16. gadsimtā Rīgas arhibīskapijas fogti bija iecelti ierēdņi, kuri saņēma noteiktu atalgojumu un par sava amata funkciju veikšanu atskaitījās, iespējams, vienreiz gadā.¹¹¹ Jāpiezīmē, ka ikgadēja atskaite 15.–16. gadsimtā bija raksturīga Vācu ordeņa Livonijas zemju pārvaldniekiem, kas traktēta kā modernās valsts pazīme.¹¹² Arhibīskapa domēnēs veidojās muižas, kuru vadītājus (muižkungus jeb landsknehtus) arī pārraudzīja fogti. Kā rakstīts 1530. gadā, Turaidas fogts

ir arhibīskapa padomnieks un kalpotājs, kurš dod padomus, sniedz pakalpojumus un *līdztekus fogta amatam* novērš ļaunumu un uzrauga landsknehtu (muižkungu) pārvaldītos iecirkņus.¹¹³ Savukārt 1548. gadā, ieceļot amatā Turaidas fogtu, viņa pienākumi formulēti šādi: arhibīskaps dod viņam uzdevumu, varu un pilnvaru fogtejā, kā no seniem laikiem ierasts, tiesas lietās, kas izšķir dzīvību jeb nāvi, un civillietās, un viņam jāpārvalda arhibīskapijas pilsnovadi, tomēr bez arhibīskapa īpašas pavēles viņš nevienu pārvaldnieku neatceļ un arī neieceļ.¹¹⁴ 16. gadsimtā fogta pārraudzībā bijuši pārvaldnieki – hauptmaņi, amtmaņi, muižkungi, landsknehti u.c.,¹¹⁵ fogta jeb zemes rakstvedis,¹¹⁶ kuru, kā jau atzīmēts, amatā iecēla un arī atcēla zemeskungs. Fogtiem tomēr bija iespēja vērtēt rakstveža kandidāta piemērotību amatam, kā tas bija gadījumā ar Turaidas fogtejas rakstveža amatu (*Landschreiberamtes der Vogtei Treiden*) 1541. gadā. Tas bijis apsoliņš Freiburgas (*Freibergk*) birģermeistara Volfa Losa (*Losen*) mātesbrālim, kurš pēc fogta viedokļa bijis pārāk slinks un amatam nepiemērots, tāpēc arhibīskaps nodrošināja viņam mūža ienākumus citā veidā.¹¹⁷

Tieši pakļauts arhibīskapijas fogtam bija fogta maršals,¹¹⁸ pagasta jeb vakas tulks un vakas maršals.¹¹⁹ Cesvaines un Ļaudonas rudens pagasta ieņēmumi rāda, ka dažkārt pats fogts izpildīja tulka un vakas maršala amatu un saņēma tiem domātās nodevas.¹²⁰ Uz fogta darbības vērienu norāda viņam lietošanā piešķirtie dienesta zirgi. 1530. gadā Turaidas fogtam bija 12 dienesta zirgi, Kokneses fogtam – 10,¹²¹ savukārt 1548. gadā Turaidas fogtam tika piešķirti 6 dienesta zirgi un viens ātrs jājamais zirgs,¹²² tikpat 1556. gadā Kokneses fogtam.¹²³

Viens no Rīgas arhibīskapijas fogta pienākumiem bija domēņu un lēņu valdījumu robežu ierīkošana, iezīmēšana un kontrole.¹²⁴ Piemēram, Koknesē 1455. gadā izdotā dokumentā par Salacgrīvas pilsnovadu teikts, ka Turaidas fogts arhibīskapa pilnvarojumā iezīmēja robežu starp lēņu valdījumiem ar arhibīskapa heraldisko simbolu – zizli un krustu (*stave und cruce*).¹²⁵ 1549. gadā Rīgas arhibīskaps deva lēni pilskungam Johanam Butleram Piebalgas pilsnovadā, kur izlēmējuma robežas dabā noteica Turaidas fogts.¹²⁶ Liecinieku nopratināšanā Ārlavā 1550. gada prāvā pret ilggadējo Kokneses fogtu sastopamas pretrunīgas liecības par fogta personīgo piedalīšanos dažādos procesos, piemēram, robežu ierīkošanā. Daži pilsnovadu un muižu pārvaldnieki norādīja, ka Cesvainē pats Kokneses fogts iemērijis robežas. Citi apgalvoja, ka robežas iemērijis rakstvedis un muižkungs tulka pavadībā.¹²⁷

Fogti zemeskunga pilnvarojumā apliecināja naudas darījumus starp arhibīskapu un viņa kreditoriem,¹²⁸ kontrolēja domēņu ieķīlāšanu un atķīlāšanu.¹²⁹ Lēmumus par domēņu izlēņošanu vai ieķīlāšanu pieņēma pats zemeskungs un domkungi, bet fogti sekoja arhibīskapijas finansēm kopumā, kontrolēja bezmantinieku lēņu pievienošanu domēnēm, uzturēja reģistrus par ieņēmumiem,¹³⁰ kā arī izlēņojumiem zemesgrāmatā (*Landbuch*)¹³¹ un vajadzības gadījumā liecināja par tiem. Tā Kokneses fogts Limbažos 1469. gada 20. septembrī liecināja par bijušā arhibīskapa Heninga [Šarpenberga] izlēņojumu vasalim, fogtam un arhibīskapijas ekonomam Rozenam,¹³² bet 1552. gada februārī robežu strīdā Raunas pilsnovadā Turaidas fogts Rīgas arhibīskapa uzdevumā liecināja par lēņa grāmatu, kurā bija neskaidri noteiktas robežas.¹³³ Fogti bija liecinieki saistībā ar zemes fondu ne tikai savā pārvaldes iecirknī, bet arī Rīgas arhibīskapijā kopumā.¹³⁴ Tā abu iecirkņu fogti vienlaikus piedalījās izlēņošanās Koknesē 1461. gadā¹³⁵ un 1477. gadā,¹³⁶ Raunā 1526. gadā¹³⁷ un 1540. gadā.¹³⁸

Zināmi atsevišķi gadījumi, kad fogti Rīgas arhibīskapijas zemes izlēņoja jeb deva valdījumā zemākas raudzes lēņa vīriem (leimaņiem). Tā 1508. gada 24. jūnijā Kokneses fogts Frederiks Plāters arhibīskapa vārdā deva divus arkļus Bartolomejam Pilem (*Pylo*) Tomasa ciemā (*Tomas dorpp*) Ikšķiles pilsnovadā, tāpat kā citiem šī ciema brīvajiem,¹³⁹ bet 1541. gadā Kokneses fogts atjaunoja “brīvības grāmatu” Nikem Jākobam saskaņā ar zemnieku vecāko liecībām.¹⁴⁰ Par līdzīgu darbību Kokneses fogts 1550. gadā tika apvainots pilnvaru pārsniegšanā – viņš esot patvaļīgi izdevis lēņos arhibīskapa zemes – *Jaunisen* kalnu ar vienu zemnieku ciemu Cesvaines draudzē.¹⁴¹ Fogtam bija kontroles un apstiprinājuma tiesības nelielu zemes gabalu maiņas gadījumā, ja tie bija doti pēc vīra lēņu tiesībām un vācu lēņu tiesībām, piemēram, 1507. gadā Cesvaines, bet 1508. gadā Krustpils pilsnovadā.¹⁴²

Fogtu vārdi 15.–16. gadsimta dokumentos salīdzinoši bieži minēti saistībā ar vasaļu kārtas civiltiesisku darījumu kārtošanu, kas skaidrojams ar to, ka muižu dokumentu arhīvi (*Briefladen*) līdz 19.–20. gadsimtam saglabājās labāk nekā zemeskunga arhīvi, kuri varētu sniegt izsmeļošākas liecības par domēņu pārvaldi. Tāpat kā citi vasaļi, arī Turaidas un Kokneses fogti bija liecinieki tiesas prāvās, sastādot testamentus,¹⁴³ bija nepilngadīgo¹⁴⁴ un atraitņu aizbildņi,¹⁴⁵ liecinieki, sūdzētāji un atbildētāji vasaļu tiesās. Apstiprinājumam šādos gadījumos lietoja vasaļa personīgu zīmogu.

Fogti varēja virzīt procesus, būt liecību došanas organizatori, nereti savās interesēs.¹⁴⁶ Tā pēc Turaidas fogta Georga Krīdenera (amatā 1514–1534) lūguma iztaujāts rakstvedis un protokolēta viņa liecība par Rozbeķes pils pārdošanu viņam pašam,¹⁴⁷ bet Kokneses un Turaidas fogti 16. gadsimtā bija liecinieki viens otram par zemnieku pārdošanu un pirkšanu.¹⁴⁸

Jau Indriķa hronikā minēti arī citi nozīmīgi fogta pienākumi, kas laika gaitā mainījās, bet saglabāja savu būtību – sasaukt zemes pilnvarotos, vadīt karaspēku, slēgt līgumus zemeskunga pilnvarojumā, piedalīties sarunās, to skaitā par mieru un pamieru.¹⁴⁹ Arhibīskapijas fogti vairākkārt minēti kā karaspēka vadītāji. Rīgas arhibīskapijas un Turaidas fogts 1298. gadā bija karaspēka vadonis un krita kaujā.¹⁵⁰ 1342.–1343. gadā pieminēts vārdā nesaukts Turaidas fogts, kurš kopā ar ordeņa fogtu organizēja un vadīja karaspēku.¹⁵¹ Arhibīskapijas fogti piedalījās ordeņa kara akcijās krievu zemēs 1370. gadā,¹⁵² kā arī 1501. gada ziemā un 1502. gada pavasarī.¹⁵³

Nereti fogti bija pilnvarnieki kārtu sapulcēs un slēdzot līgumus, piemēram, apstiprināja šķirējtiesas lēmumu (1428),¹⁵⁴ bija bruņniecības pārstāvji pamiera slēgšanā (1530),¹⁵⁵ apstiprināja vienošanos starp Rīgas arhibīskapu, mestru un Rīgas pilsētu (1534).¹⁵⁶ Landtāgos viņi pārstāvēja vasaļu kārtu, piemēram, Turaidas un Kokneses fogti Valkā 1424. gadā¹⁵⁷ un 1537. gadā, apzīmogojot landtāga lēmumus ar personīgiem zīmogiem.¹⁵⁸ Daži no šī amata veicējiem piedalījās kārtu sapulcēs regulāri. Tā Turaidas fogts Krīdeners 1522.–1534. gadā piedalījās pilnīgi visos Livonijas landtāgos.¹⁵⁹

16. gadsimtā fogti bija arī Rīgas arhibīskapa padomnieki jeb slepenie padomnieki, bet atsevišķos gadījumos pat saņēma atalgojumu par padomu sniegšanu ārzemju valdniekam, kā Turaidas fogti Krīdeners¹⁶⁰ un Georgs Taube.¹⁶¹ Fogtus nozīmēja kārtot attiecības ar kaimiņzemēm, Vācu Svētās Romas impēriju vai pāvesta kūrīju. Domkapituls un bruņniecība deleģēja Turaidas fogtu uz Rēgensburgas reihstāgu 1528. gadā,¹⁶² bet 1530. gada beigās viņš turp devās kopā ar Rīgas elektu pēc Vācu Svētās Romas impērijas ķeizara ielūguma.¹⁶³ Rīgas arhibīskapa uzdevumā Kokneses fogts devās pie Polijas karaļa (1534),¹⁶⁴ bet Turaidas fogts – uz Maincas un Magdeburgas bīskapa galmu (1544),¹⁶⁵ Vācijas ķeizarisko kambartiesu (1549),¹⁶⁶ Prūsijas hercoga kāzām (1550).¹⁶⁷

Rīgas bīskapa un arhibīskapa pilnvaroti fogti realizēja domēņu pārvaldi visplašākajā nozīmē – zemeskunga vārdā ievāca nodevas,

sprieda tiesu, paturot tiesības uz daļu ienākumu no fogtejas zemēm, realizēja zemju aizsardzību un militāro darbību, organizēja mūra piļu būvi, remontu un pārbūvi, ierīkoja robežas, kā arī veica diplomātiskus uzdevumus. Plašākās ziņas par fogtu pienākumiem ir no 16. gadsimta otrā ceturkšņa, kad pēdējā Rīgas arhibīskapa Brandenburgas Vilhelma laikā (1539–1563) fogti bija agro jauno laiku ierēdņi, kuri valdnieka uzdevumā pārvaldīja zemeskunga domēnes un pildīja plašu pienākumu spektru. Starp fogtiem bija Rīgas arhibīskapa vasaļi, kuru darbs zemes pārvaldē bija ilglaicīgs un savijās arī ar cita veida pārstāvniecības un pārvaldes darbu – fogti bija bruņniecības deleģēti pārstāvji landtāgos un arhibīskapa padomnieki. Lai arī Rīgas bīskapijas un arhibīskapijas fogtu darbības lauks bija sava zemeskunga domēnes, viņu ietekme nereti pārsniedza vienu zemeskundzību, un fogti spēlēja nozīmīgu lomu Livonijas zemeskungu attiecībās, landtāgos, dažreiz arī militārās akcijās un diplomātiskās misijās ārpus Livonijas.

FOGTU STATUSS RĪGAS BĪSKAPIJAS UN ARHIBĪSKAPIJAS BRUŅNIECĪBAS VĒSTURES KONTEKSTĀ

Rīgas bīskapa un arhibīskapa iecelts fogts 13.–14. gadsimtā bija nozīmīgākais laicīgais amats šīs zemeskundzības pārvaldē, kas fogteju pārvaldīja kā lēni ar plašām pilnvarām. Lai arī zemeskungam bija vara atcelt fogtu no amata, šajā laikā izveidojās daži lēņu novadi, ko var uzskatīt arī par mantojamu fogteju (iespējams, vasaļu Rozenu un daļēji Tizenhauzenu lēņu valdījumi). 14. gadsimtā Rīgas arhibīskapi mērķtiecīgi veica lielu, stratēģiski nozīmīgu lēņu pie Daugavas atsavināšanu,¹⁶⁸ un turpmāk fogti gan bija dižciltīgi un saņēma dienesta lēņus, taču tie bija drīzāk arhibīskapa iecelti un atcelti ierēdņi. Arhibīskapijas pārvaldes iecirkņi nostabilizējās 15. gadsimtā, bet 16. gadsimtā izveidojās divi svarīgākie fogtu pārvaldes iecirkņi ar centru Turaidā un Koknesē. Šajā laikā parādījās arī citi nozīmīgi pārvaldes amati, kurus ieņēma laji, piemēram, arhibīskapijas finanšu pārvaldnieks ekonoms un ekonoms palīgs (1424. gadā ekonoms palīgs bija vasaļi,¹⁶⁹ 1484. gadā ekonoms bija Turaidas fogts¹⁷⁰). 15. un 16. gadsimtā fogti joprojām bija ietekmīgākie laicīgie ierēdņi, kā atzīmē vēsturnieks Edgars Dunsdorfs, varenākie starp Rīgas arhibīskapa vasaļiem, nākošie aiz zemeskungiem, kuriem pakļauti zemāka ranga ierēdņi.¹⁷¹ Tomēr liela loma no 15. gadsimta beigām un 16. gadsimtā

zemes pārvaldē bija arī citiem laicīgiem arhibīskapa padomniekiem, kuri darbojās vienā līmenī ar domkungiem, – bruņniecības priekšniekam, galma pārzinim, kancelejas vadītājam. Fogti zaudēja zināmu tiesas varu pār visiem arhibīskapijas iedzīvotājiem, jo, domājams, lēņu valdījumos ar augstāko tiesas varu pār padotajiem zemniekiem fogta darbība bija ierobežota. Sarūkot arhibīskapa domēnēm, samazinājās arī fogta pārvaldes apgabals.

Fogta amats bija viens no vasaļu sociālā statusa paaugstināšanas un nostiprināšanas veidiem, būtisks pamats, veidojot materiālo nodrošinājumu sev un pēcnācējiem. Pārvaldot arhibīskapa domēnes, fogtam kā atalgojums pienācās daļa no domēņu ienākumiem. Amata funkcijas cieši savijās ar matrimoniālo sakaru nozīmi un radniecības tiklojumiem. Tas bija aktuāli visā Rīgas bīskapijas un arhibīskapijas vēsturē. Livonijas veidošanās laikā Rīgas bīskaps Alberts uz Livoniju aicināja gan savu māsu, gan brāļus. Viņa māsa un Turaidas fogts bruņinieks Engelberts (1210/1211) bija vasaļu Tīzenhauzenu dzimtas senči Livonijā.¹⁷² Savukārt viens no Rīgas bīskapa brāļiem Teoderihs kļuva par fogtu Idumejā un apprecējās ar Pleskavas kņaza Vladimira meitu. Indriķa hronika stāsta, ka tieši precību dēļ 1212. gadā pleskavieši sacēlās pret savu *kņaziņu*, kuru kopā ar saimi padzina no pilsētas.¹⁷³ Ar izraidīšanu Pleskavas bajāri protestēja pret militāro savienību, kas izveidojās precību rezultātā, kā arī pret meitai doto pūru, kas, iespējams, varēja būt nodevu ievākšanas tiesības kādā apgabalā.¹⁷⁴

14. gadsimtā, kad Rīgas arhibīskapi konfliktēja ar Vācu ordeni Livonijā un pārsvarā uzturējās ārpus arhibīskapijas, fogtu materiālā nodrošinātība, vara un sociālais prestižs bija īpaši augsts. Turaidas fogts Bartolomejs Tīzenhauzens (*de Tisenhusen*) spēja aizdod lielas naudas summas arhibīskapam, pretī saņemot kā ķīlu Suntažu,¹⁷⁵ Piebalgas un Dzērbenes pilsnovadus (*ambten*).¹⁷⁶ Nauda arhibīskapam bija nepieciešama sūdzību par ordeņa patvaļu iesniegšanai pāvesta kūrījā.¹⁷⁷ Bartolomejs ieguva lēņos Bērzaunes novadu, kur no 1382. gada ir drošas ziņas par mūra pils celtniecību; Lībekā 1375. gadā no Vācu Svētās Romas impērijas ķeizara Kārļa IV (1316–1378) panāca Tīzenhauzenu dzimtas privilēģiju atzīšanu un tika nosaukts par ķeizara galda biedru. Viņa pirmā sieva nāca no Vrangeļu dzimtas un, jādodomā, bija radniecības saitēm saistīta ne tikai ar kādreizējo Kokneses (1340), bet arī Tartu (1374) un Sāremā fogtu (1307).¹⁷⁸ Savukārt Oto Rozens bija fogts Koknesē (1363) un bija precējies ar Margaretu

Tīzenhauzenu, par to saņemot no pāvesta precību dispensu (1352).¹⁷⁹ Viņa mazdēls Oto bija Turaidas fogts 1457. gadā, savukārt mazmazdēls Andreass – Kokneses fogts 1480. gadā.

Rīgas arhibīskapijā visvairāk fogtu nāca no Rozenu dzimtas – vismaz septiņi šīs dzimtas pārstāvji ieņēma Turaidas fogta amatu, vairākkārt rezidēja kā fogti Koknesē, ieņēma fogta amatu arī citās Livonijas bīskapijās. Dzimtas lēņu valdījumi veidojās kādreizējā Idumejas fogtejā,¹⁸⁰ kas liek uzdot jautājumu par fogteju kā mantojamu lēni dižciltīgajiem, kā tas bija raksturīgi vācu zemēs vēlajos viduslaikos. Rozenu lēņu valdījumos bija uzceltas vairākas mūra pilis,¹⁸¹ šai dzimtai bija piešķirta īpaša lēņu mantošanas privilēģija pēc koprokas tiesībām (1428, mantot varēja ne tikai tiešie mantinieki, bet arī sānu līnijas radinieki vīriešu līnijā visas dzimtas ietvaros),¹⁸² tomēr augstākās aristokrātijas līmeni vācu zemju izpratnē šī dzimta nesasniedza.¹⁸³

15. gadsimta pirmajā pusē Rīgas arhibīskapijas fogti nereti ieņēma divus amatus vienlaikus, līdz ar to vienās rokās koncentrējās ievērojami resursi, ko spēja sniegt arhibīskapa domēnes. Tā Georgs Gudeslefs (*Gudesleff*) no 1417. līdz 1426. gadam bija fogts Koknesē, bet 1428.–1431. gadā Turaidas fogts, savukārt Oto Rozens no Kūduma minēts Turaidas fogta amatā 1427. gadā, bet Koknesē darbojās 1436. gadā. Vairāki fogti bija vasaļu dzimtas pamatlicēji arhibīskapijā, kuru pēcnācēji pretendēja uz augstākiem mērķiem – kļuva par domkungiem un bīskapiem. Kokneses fogta Oderta Orgesa (amatā 1424–1444) dēls Johans pēc studijām Boloņas un Rostokas universitātēs un doktora grāda kanoniskajās tiesībās iegūšanas no 1464. gada ieņēma dažādus amatus arhibīskapijā, bet no 1492. līdz 1515. gadam bija Sāremā–Lēnemā bīskaps Johans III.

Rīgas arhibīskapijā 16. gadsimtā bija izveidojusies tradīcija, ka bruņniecība pieprasīja arhibīskapam, viņam stājoties amatā, apstiprināt arī sekojošu privilēģiju – Turaidas fogtam jābūt dižciltīgam vasalim, kas dzimis Rīgas arhibīskapijā (1544).¹⁸⁴ Šī tradīcija, spriežot pēc Turaidas un Kokneses fogtu vārdiem, ievērota jau 15. gadsimta beigās. Vietējie vasaļi mēģināja saglabāt savu nozīmību zemes pārvaldē, jo zemes valdnieki, stājoties amatā, arvien aicināja sev līdzī kalpotāju un radnieku pulku, kuriem tika piešķirta iztika un lēņu valdījumi Livonijā.¹⁸⁵ Detalizētas ziņas ir no pēdējā Rīgas arhibīskapa Vilhelma valdīšanas laika (1539–1562), taču arī viņa priekšteči amatu dališanā ievēroja radniecības un sinekūras principu.

Dienesta lēņi daļēji varēja tikt iegūti un pārmantoti caur precībām ar zemeskunga radniecēm. Rīgas arhibīskaps Silvestrs Stodevešers pēc 1458. gada izprecināja Livonijā savas radnieces pil-sētnieces no Toruņas,¹⁸⁶ un viena no viņām paguva būt divu Rīgas arhibīskapijas fogtu sieva – bija precējusies ar Pēteri Borhu (*von der Borch*, Turaidas fogta amatā 1454–1460), pēc kura nāves amatu, lēņu zemes, pils un muižas, kā arī ģimenes saistības pārņēma Vol-demārs Ikšķils (*Uexull*, Turaidas fogta amatā līdz 1468).¹⁸⁷ Kokneses fogta Gerta Lindes (amatā 1491–1506) meitas apprecējās ar Turaidas un Kokneses fogtiem, kuri mantoja arī bijušos dienesta lēņus ar tur izveidotām muižām. Linde bija Rīgas domkunga un vēlākā arhibīskapa Jaspera Lindes brālis,¹⁸⁸ ienācējs no Kamenas pil-sētas mūsdienu Vācijas teritorijā.¹⁸⁹ Uz Gerta Lindes dienesta un pirktajiem lēņiem 16. gadsimta 40. gados tika attiecinātas papla-šinātas mantošanas tiesības, kas ļāva tos mantot arī sievietēm un ra-diniekiem līdz piektajai radniecības pakāpei saskaņā ar t.s. Silvestra žēlastību (1457).¹⁹⁰

Arī vairākas citas arhibīskapijas domēņu muižas un dienesta lēņi pabija dažādu fogtu lietošanā, bet daži galu galā 16. gadsimta vidū kļuva par t.s. žēlastības lēņiem ar plašām mantošanas tiesībām. Gau-jas muižas (*Hof to Aa*), kas 15. gadsimta sākumā bija Turaidas fogta Johana Vildenberga lēnis,¹⁹¹ vēlāk bija Turaidas fogtu Bartolomeja Tī-zenhauzena un Kerstena Rozena valdījumā,¹⁹² bet 1533. gadā izlēņo-tas galma meistaram Meinardam Šīrštedam pēc žēlastības tiesībām.¹⁹³ Pociems, vēlākā Pāles muiža (*Sepkull*) 1403. gadā bija Turaidas fogta Heinriha Aderkasa valdījumā, 16. gadsimtā daļa tika Turaidas fogtam Johanam Pālenam pēc žēlastības tiesībām.¹⁹⁴ Igate (*Idsel*) 1466. gadā bija Turaidas fogta Borha, pēc viņa nāves fogta Ikšķila lēnis.¹⁹⁵ Ces-vaines pilsnovadu Kokneses fogti esot lietojuši kā savu valdījumu ilg-stoši.¹⁹⁶ Zīmīgs ir Rozulas jeb Rozbeķes (*Rosenbeck*) pils un lēņa pie-mērs, kas apliecina iespēju izmantot fogta amata statusu un resursus dzimtas statusa celšanai. 1477. gadā Kokneses fogta Rolova Persevala atraitne pārdeva pusi pils Turaidas fogtam Volmāram Ikšķilam,¹⁹⁷ 1493. gadā pili atpirka arhibīskaps, bet vēlāk to “pret nozīmīgu nau-das summu” nodeva Turaidas fogta Georga Krīdenera valdījumā (1518). Kad 1535. gadā Vīnē apstiprināja dzimtas ģerboni Krīdene-ram no Rozbeķes,¹⁹⁸ norādīts: “Minētajai dzimtai šis ģerbonis radies no viņu pils Rozbeķē, kas atrodas iepriekš minētā Rīgas arhibīskapijā Livonijā, viņa to kopš gadiem no seniem laikiem lietojusi...”¹⁹⁹ Tātad

pirkts/dienesta lēnis tika traktēts kā dzimtas mantojums un pamats dižciltības leģitimizācijai.

Lai arī fogta amats deva lielas iespējas uzlabot materiālo nodrošinājumu, tomēr 16. gadsimtā tās nevar pārspīlēt. Ilggadējais Turaidas fogts Krīdeners 1538. gadā vēstulē Prūsijas hercogam Albrehtam norādīja, ka, pēc viņa vērojumiem, fogti citās Livonijas bīskapijās un ordeņa zemēs, kā arī pie [vācu] karaļiem, kūrfirstiem un firstiem esot labāk materiāli nodrošināti, piemēram, Tartu bīskapijā fogti saņemot ļoti bagātīgus dienesta lēņus.²⁰⁰ Jauno laiku sākumā pamats sociālajam prestižam un turībai bija ne tikai amats, bet arī piederība pie bagātas dzimtas un izdevīgas radniecības saites. Rīgas arhibīskapa sarakste liecina, ka viņa iecelts ierēdnis, ienācējs Livonijā, būtiski nostiprināja savas pozīcijas ne tik daudz ar amatu, jo ienākumi no domēnēm nespēja nodrošināt visaugstāko statusu, bet gan apprecot bagātu un ietekmīgas izcelsmes sievu.²⁰¹ Neskatoties uz to, ka visumā Rīgas arhibīskapi iecēla fogtus no cienījamākajiem vasaļiem un vareņākajām dzimtām, tomēr Kokneses fogta amatā bija arī ienācēji un pat nedižciltīgas izcelsmes zemeskungu radinieki. Vairāku zināmo fogtu darbība pārvaldē bija īsa un nelika pamatu dzimtas uzplaukumam daudzu paudžu garumā.

Var piezīmēt, ka fogti tika iecelti arī laikā, kad arhibīskapa pils atradās Vācu ordeņa kontrolē vai ordeņa hegemonija izpaudās citādā veidā. Tā arhibīskaps 1403. gadā pēc Livonijas mestra Konrāda Fītinghofa lūguma izlēņoja Liepupi un deva iespēju darboties Kokneses fogta amatā (1403–1435) savam radniekam Henriham Fītinghofam (*von Vytunkhowe*).²⁰² Ordeņa vasaļu dzimtas pārstāvis Frīdrihs Plāters, Livonijas landmaršala brālis,²⁰³ kļuva par arhibīskapa vasaļi, kā arī Kokneses (1508–1513, 1517–1523) un Turaidas (1516) fogtu. Dažreiz Livonijas mestrs nozīmēja ordeņa brāļus Rīgas arhibīskapa domēņu pārvaldei. Tā Turaidā 1403.–1417. gadā fogti bija Vācu ordeņa brāļi Johans Boderiks, saukts Vekebrots, un Dītrihs Dukers, bet Koknesē 1556. gadā – Francis no Liperhaides.²⁰⁴

Arhibīskaps varēja fogtu no amata atcelt, taču zināmi vairāki gadījumi, kad fogti nostājās pret zemeskungu kā bruņniecības pārstāvji. Tā pēc arhibīskapa Silvestra Stodevešera vērsšanās pēc militāras palīdzības pie zviedriem arhibīskapijas fogti veicināja viņa apcietināšanu, apsūdzot dažādu Livonijā slēgtu līgumu pārkāpšanā un miera laušanā. Fogti līdz ar citiem bruņniecības delegātiem piedalījās arhibīskapa Johanna VII Blankenfelda (amatā 1524–1527)

apcietināšanā. Visumā fogti aktīvi iesaistījās Livonijas politiskajās intrigās, bija par vai pret ciešāku Vācu ordeņa dominanti Livonijā. Kā uzskatīja vācbaltiešu vēsturnieks Astafs fon Tranzē-Rozeneks, tad tieši vasaļu dzimtu – tādu kā Rozeni – nopelns bija varas līdzsvara noturēšana starp Livonijas mestru un Rīgas arhibīskapu, nepieļaujot pārāk lielu ordeņa dominanti Livonijā.²⁰⁵

Rīgas bīskapijas un arhibīskapijas fogti bija savas kārtas – vasaļu jeb bruņniecības pārstāvji, pēc tiesībām – līdzīgi tiem. Izņēmums varētu būt zemeskungu tuvinieki, kuriem visā apskatāmajā laikā varēja piešķirt īpašas privilēģijas, kā arī fogti no Rozenu un Tīzenhauzenu dzimtām, kuriem dažos aspektos bija īpaši augsts tiesiskais statuss (piemēram, no 14.–15. gadsimta koprokas tiesības lēņu valdījumos). Garīgo zemeskungu protežētie radinieki dažkārt no pilsētniekiem kļuva par lēņa vīriem un visumā pat apdraudēja vietējo vasaļu lomu domēņu resursu apsaimniekošanā, ar ko var skaidrot Rīgas arhibīskapijas vasaļu prasību (1544), ka Turaidas fogtam jābūt Rīgas arhibīskapijā dzimušam dižciltīgam vasalim. Tomēr dokumentos nav norādes, ka arhibīskapa radinieku vai radinieču pilsētnieciskā izcelsme būtu traucēklis viņu vai mantinieku sociālajam prestižam bruņniecības kārtas ietvaros, tieši otrādi – rodas iespaids, ka vasaļi bija ieinteresēti veidot radnieciskas saites ar zemeskungu.

Var novērot zināmu tendenci, ka fogta statuss laika gaitā zaudēja kādu daļu nozīmīguma – fogta pilnvaras 13. gadsimtā tika piešķirtas Pleskavas kņazam un, iespējams, dažiem bruņiniekiem ar pretenzijām uz augstākās aristokrātijas statusu, arī 14. gadsimtā fogta statuss arhibīskapijā bija ļoti augsts, bet 15.–16. gadsimtā fogta amats izlīdzinājās ar citiem laju amatiem, kļuva ierēdnieciskāks. Visā zemeskundzības pastāvēšanas laikā fogtiem bija izdevība izmantot dienesta lēņus, kuri dažkārt kļuva par mantojamiem valdījumiem. Pēdējā Rīgas arhibīskapa laikā daži no fogtiem mantotie vai šajā laikā piešķirtie lēņi ieguva citu statusu – kļuva par žēlastības lēņiem ar izdevīgāku mantošanu, tomēr vienlaikus var novērot, ka nozīmīgi bija arī radnieciski sakari ar ietekmīgākajām Livonijas vasaļu dzimtām, kuru lēņu valdījumi sniedzās ārpus Rīgas arhibīskapijas. Acīmredzot šajā laikā zemeskunga domēnes nespēja dot tik ievērojamus resursus, lai fogti iegūtu lielas materiālas priekšrocības salīdzinājumā ar citiem vasaļiem.

Livonijas bruņniecības vēstures kontekstā nozīmīgi, ka fogti, tāpat kā Rīgas arhibīskapijas bruņniecība kopumā, iesaistījās Livonijas iekšpolitikā, piedalījās kārtu pārstāvniecības sapulcēs gan kā sava

zemeskunga, gan kārtas pārstāvji un bija gatavi bruņniecības kārtas interesēs pat nostāties pret savu zemeskungu vai sadarboties ar Vācu ordeni.

SECINĀJUMI

Rīgas bīskapijas (1201–1255) un arhibīskapijas (1255–1566) zemju pārvaldē jau no garīgās zemeskundzības dibināšanas 13. gadsimta sākumā būtiska loma bija laicīgam pārvaldes amatam – fogtam. Izvērtējot fogtu amata izpratni 13. gadsimta sākumā, redzama līdzība ar romāņu-ģermāņu tiesību loka zemēm, kur raksturīga vēlās Romas impērijas tiesību ietekme zemju pārvaldē un tiesas varas realizācijā. Livonijā neveidojās augstākā aristokrātija, kas pārvaldītu fogteju kā mantojamu lēni, bet zināmas tās pazīmes veidojās 13.–14. gadsimtā, kad dažu vasaļu, piemēram, Lielvārdes Daniēla, kā arī Rozenu un Tīzenhauzenu dzimtu lēņu valdījumi un fogteja veidoja kopību. Rīgas bīskapijā un arhibīskapijā izdevās samazināt laicīgās bruņniecības ietekmi domēnēs, tai skaitā ar pāvesta kūrijas palīdzību, bet domkungu pārvaldītajos pilsnovados lajiem vispār bija neliela nozīme. Visumā Rīgas bīskapijā un arhibīskapijā fogti bija administratori, kas ievāca nodevas un sprieda tiesu kādā noteiktā domēņu teritorijā garīga zemeskunga pilnvarojumā, slēdza līgumus un organizēja zemes aizsardzību. Tie bija uz noteiktu laiku iecelti dižciltīgie vai pilsētnieciskas izcelsmes vasaļi, nereti ar radniecības saitēm saistīti gan ar zemeskungu (t.sk. Pleskavas kņazs), gan citiem domēņu pārvaldē iesaistītajiem. Izņēmums – pirmais Turaidas fogts garīdznieks Alebrands 13. gadsimta sākumā. Fogtu amata zīmogi 15.–16. gadsimtā apliecina darbību zemeskunga pilnvarojumā, un Kokneses un Turaidas fogta zīmogos attēlots Rīgas arhibīskapijas heraldiskais simbols – sakrustots garais bīskapa krusts un zizlis.

Rīgas bīskapijas un arhibīskapijas fogtu pārvaldes iecirkņu teritoriālās izmaiņas liecina par zemju pārvaldes organizēšanu, sākot ar 1207. gadu. Sākotnēji pārvaldes apgabala robežas, jādodomā, balstījās uz teritoriālo iedalījumu, kas bija noformējies pirms kristianizācijas. Administratīvajos centros tika būvētas mūra pilis, bet pārvaldes iecirkņi koncentrējās un kļuva lielāki. 13.–15. gadsimtā izzuda Idumejas, Autīnes, Lielvārdes fogta apgabali, uz neilgu laiku veidojās Rauna kā pārvaldes iecirkņa – fogtejas centrs. Turaida un Koknese saglabāja savu fogtejas centra statusu ilgstoši. Par Kokneses pili un

novadu gandrīz gadsimta garumā risinājās strīds zemeskunga un vasaļu Tīzenhauzenu starpā, kurā uzvarēja pirmais. Līdz ar to fogteju centri 15.–16. gadsimtā bija Rīgas arhibīskapa mūra pils un domēnes, pie kam pārvaldes ziņā arhibīskapija bija dalīta divās teritoriāli līdzīgās daļās. Par to netiešas norādes ir no 15. gadsimta, bet precīzākas ziņas no 16. gadsimta. Arī pēc Rīgas arhibīskapijas sekularizācijas (1566) kādu laiku tiesas varas realizācijā daļēji tika ievērotas jau izveidojušās tradīcijas.

Tiesas spriešana bija atslēgās vārds tam, kādēļ vispār garīgajai kārtai bija nepieciešami laicīgi pārvaldnieki un tiesneši. Fogta galvenā funkcija bija pārstāvēt augstāko garīgo tiesnesi laicīgajā tiesā un pirmkārt attiecībā uz lielāko Rīgas arhibīskapijas iedzīvotāju daļu – lauku iedzīvotājiem, no 15. gadsimta zemnieku kārtu. Nodevu ievākšana un tiesas spriešana notika vairākas reizes gadā saistībā ar gadskārtu ciklu. Tāpat kā tiesas varas realizēšana, arī zemes fonda un finanšu administrēšana, militāras aizsardzības organizēšana zemeskunga uzdevumā saglabāja nozīmi visā apskatāmajā laikā, lai arī tiesas vara pār zemniekiem lēņu valdījumos 15. gadsimta beigās – 16. gadsimtā samazinājās līdz ar dzimtbūšanas attīstību. Pār vasaļiem fogtam nebija tiesas varas, bet attiecībā uz Rīgas arhibīskapijas pilsētniekiem – zināma vara, lai arī tās izpratnei būtu nepieciešami padziļināti pētījumi.

Vietējai bruņniecībai, tai skaitā fogtiem, bija nozīmīga loma pārvaldē un iekšpolitisko jautājumu risināšanā, kas veicināja šīs kārtas politiskā un ekonomiskā potenciāla arvien lielāku pieaugumu Livonijā kopumā. Tas attiecas arī uz laiku, kad Rīgas arhibīskapi nerealizēja zemes pārvaldi, bet arhibīskapijā nedalīti saimniekoja Livonijas mestrs (1298–1366; 1391–1417; 1479–1485; 1556–1557). Vienīgi no 1403. līdz 1415. gadam, kad zemes bija iznomātas, arhibīskapiju tieši pārvaldīja Vācu ordeņa brāļi. Citos vēstures periodos Rīgas arhibīskapijas fogti sadarbojās ar ordeni un dažkārt pat bija radnieciskām saitēm saistīti ar ordeņa pavēlniekiem.

Kopumā var novērot, ka visā apskatāmajā laikā gan radniecības saites, gan precības ar zemeskungu un arī bijušo/esošo fogtu radniecēm bija no svara fogta amata pārstāvjiem, un domēņu pārvaldi daļēji noteica sinekūras princips. Pārvaldot Rīgas arhibīskapa domēnes, fogtam pienācās daļa no domēņu ienākumiem kā atalgojums. Domēņu resursu un dienesta lēņu izmantošana deva iespēju fogtiem nodrošināt savus ieņēmumus, līdz ar to – nostiprināt savas pozīcijas

starp citiem sev līdzīgiem bruņniecības kārtā vai pat ar zemeskunga palīdzību no pilsētnieka kļūt par vasali. Īpaši augsts prestižs fogtiem bija 14. gadsimtā, kad Rīgas arhibīskapi konfliktēja ar Vācu ordeni Livonijā un pārsvarā uzturējās ārpus arhibīskapijas. Fogtiem piešķirto dienesta lēņu mantošana 16. gadsimtā reizēm kļuva izdevīgāka, jo daži lēņi ieguva t.s. žēlastības lēņa statusu ar paplašinātām mantošanas tiesībām, tomēr var novērot, ka fogta statuss laika gaitā zaudēja kādu daļu nozīmīguma. Sarūkot Rīgas arhibīskapijas domēnēm, veidojoties muižu saimniecībām un pieaugot dzimtbūšanai, iespējams, mazinājās fogta pārvaldes jomas, pilnvarojums un arī statuss. Tomēr vēl joprojām amats bija nopietns instruments vasaļa dzimtas ceļā uz nozīmes pieaugumu Livonijas mērogā un deva iespēju izpausties spējīgākajiem organizatoriem.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Informāciju par fogtiem apkopojis un detalizēti analizējis vēsturnieks Leonīds Arbusovs. Leonid Arbusow (1914). Livlands Geistlichkeit vom Ende des 12. bis ins 16. Jahrhundert. *Jahrbuch für Genealogie, Heraldik, und Sphragistik 1911, 1912 und 1913*. Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn, S. 1–432.
- ² Termins cēlies no darbības vārda *advocare* (latīņu val. – sasaukt, piesaukt) saliktās tagadnes pasīvā divdabja vai arī no latīņu – *vocatus* (pieaicināt, piesaukt) (Charles West (2009). The Significance of the Carolingian Advocate. *Early Medieval Europe*. Vol. 17, Issue 2. May 2009, pp. 186–206).
- ³ Thomas Simon (1995). *Grundherrschaft und Vogtei. Eine Strukturanalyse spätmittelalterlicher und frühneuzeitlicher Herrschaftsbildung*. Frankfurt am Main: Klostermann Verlag, S. 128 ff.
- ⁴ Hans-Joachim Schmidt (1997). Vogt, Vogtei. In: *Lexikon des Mittelalters*. Bd. 8: Stadt (Byzantinisches Reich bis Werl). München; Zürich: LexMA-Verlag, S. 1811–1814; Heinrich Brunner (1927). *Grundzüge der deutschen Rechtsgeschichte*. Leipzig: Duncker & Humblot, S. 149.
- ⁵ Garīgo zemeskunga atbrīvošanās no laicīgu pilnvaroto, aizbildņu un pārvaldnieku varas vācu tiesību vēsturē apzīmēta kā īpašs process: atbrīvošanās no aizbildniecības (vācu val. – *Entvogtung*), kuras rezultātā veidojās jēdziens par bezatlīdzības aizbildniecību pār garīdzniekiem laicīgajās lietās no firstu, karaļu, ķeizara (patronu, aizstāvju, aizbildņu) puses (*Schirmvogtei*), kā arī par garīga zemeskunga pilnvarojumu zemāka ranga pārvaldniekiem un laicīgās tiesas varas realizētājiem, daļu no ienākumiem paturot kā atalgojumu (*Gerichtsvogtei*). Sk.: Brunner. *Grundzüge der deutschen Rechtsgeschichte*, S. 149; Folker Reichert (1985). *Landesherrschaft, Adel und Vogtei: zur Vorgeschichte des spätmittelalterlichen Ständestaates im Herzogtum Österreich*. Köln; Wien: Böhlau, S. 304.

- ⁶ Vācu val. arī – *Fauth, muntbor*. Karl Schiller, August Lübben (1880). *Mittelniederdeutsches Wörterbuch*. Bd. 5: U–Z. Bremen: Verlag von J. Kühtmann's Buchhandlung, S. 296, 135; Arnolds Švābe (1930–1931). Fogts. No: *Latviešu konversācijas vārdnīca*. 5. sēj. Rīga: A. Gulbja apgāds, 8881. sleja.
- ⁷ Angļu val. – *bailiff, reeve*; franču val. – *bailli, bailiare*. Šveicē latīņu valodā arī *castellanusbalivo, landfogto, capitano reggente, commissario*, sk.: Waltraud Hörsch (2008). Landvogt [Obervogt, Vogt]. In: *Historisches Lexicon der Schweiz*. Pieejams: <http://www.hls-dhs-dss.ch/textes/d/D26435.php>. (skatīts 29.08.2013.).
- ⁸ Turaidas fogts Krīdeners saukts par prefektu 1531. gada 31. oktobrī (Arbusow. Livlands Geistlichkeit, S. 114; Friedrich Georg von Bunge (Hrsg.) (1847). Bartholomäus Grefenthal's Livländische Chronik nach der Handschrift der königlichen Bibliothek in Dresden. In: *Monumenta Livoniae antiquae: Sammlung von Chroniken, Berichten, Urkunden und anderen schriftlichen Denkmalen und Aufsätzen, welche zur Erläuterung der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurland's dienen*. Bd. 5 (turpmāk: *MLA, V*). Rīga; Dorpat; Leipzig: Eduard Frantzen's Verlags-Comptoir, Nr. 56, S. 355).
1565. gada oktobrī minēti Turaidas un Kokneses prefekti (*Präfekten*) (Stefan Hartmann (bearb.) (2008). *Herzog Albrecht von Preußen und Livland (1565–1570): Regesten aus dem Herzoglichen Briefarchiv* (turpmāk: *Herzog Albrecht 1565–1570*). Köln; Weimar; Wien: Böhlau, Nr. 3400/1).
Pakļaušanās līgumā starp karali Sigismundu Augustu un mestru Gothardu Ketleru, kas noslēgts Viļņā 1561. gada 28. novembrī, runāts par dienestiem, prefektūrām, priekštāvjiem (Romāns Apsītis, Valdis Blūzma, Jānis Lazdiņš (2006). *Latvijas tiesību avoti: teksti un komentāri*. 2. sēj.: Poļu un zviedru laiku tiesību avoti (1561–1795). Rīga: Juridiskā koledža, 62. lpp.).
- ⁹ *Indriķa hronika / Heinrici chronicon* (1993). Ābrama Feldhūna tulkojums, Ēvalda Mugarēviča priekšvārds un komentāri (turpmāk: *IH*). Rīga: Zinātne, X, 15; XI, 4 u.c. 16. gs. fogteja minēta vācu valodā (*Vogtei*), piemēram, 1530. gadā Rīgas arhibīskaps jeb elekts Tomass Šēnings min bruņiniekus no Turaidas fogtejas (Ulrich Müller (bearb.) (1996). *Herzog Albrecht von Preußen und Livland (1525–1534): Regesten aus dem Herzoglichen Briefarchiv* (turpmāk: *Herzog Albrecht 1525–1534*). Köln; Weimar; Wien: Böhlau, Nr. 79).
- ¹⁰ “Soditais, Sohģis” (vācu val. – *ein Richter, Straffer, Vogt*); “Semēs-Sohģis” (*Landrichter, Landvogt*) (Ernests Blese (izd.) (1936). *Nīcas un Bārtas mācītāja Jāņa Langģija 1685. gada latviski-vāciskā vārdnīca*. Rīga: Latvijas Universitāte, 274. lpp.).
- ¹¹ “Semmes soģis” (vācu val. – *Vogt, Landvogt*) (Gotthard Friedrich Stender (1789). *Lettisches Lexikon in 2 Theilen abgefasst und den Liebhaber der lettischen Litteraturgewidmet*. Theil 2: Deutschlettisches Woerter-Lexikon. Mitau: J. F. Steffenhagen, S. 667).
- ¹² Arbusow. Livlands Geistlichkeit, S. 278, 302, 317, 334; Indriķis Šterns (1997). *Latvijas vēsture 1290–1500*. [Rīga]: Daugava, 26. lpp.

- ¹³ Arbusow. Livlands Geistlichkeit, S. 275; Sanita Osipova (2004). *Viduslaiku tiesību spogulis*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 297. lpp.
- ¹⁴ Hermann von Bruiningk, Nicolaus Busch (Hrsg.) (1908). *Livländische Güterurkunden*. Bd. 1: 1207–1500 (turpmāk: *GU*, I). Rīga: Kommissionsverlag von Jonck & Poliewsky, 15.
- ¹⁵ Priesteris Alebrands 1207 (*IH*, X, 15); Gotfrīds 1207 (*IH*, XI, 4: in *Thoreidam ad procurandum officium advocacie in iure seculari*); bīskapa svainis Engelberts no Tizenhauzenas 1210–1211 (*IH*, XIV, 10: *gener episcopi, qui eodem anno procurabat advocaciam in Thoreida*); Gerhards 1212–1219 (*Gerhardum advocatum*, *IH*, XVI, 3; XVIII, 3; XXIII, 7).
- ¹⁶ *IH*, XII, 6: Hermanis, līvu fogts (*Hermannus, Lyvonum advocatus*).
- ¹⁷ *IH*, XVI, 7: [1212. gadā] kņazs Vladimirs devās ar [...] letiem uz Autīni un pārzināja pie viņiem fogteju (*et fuit cum eis procurans advocaciam eorum*) [...] Un kņazam Vladimīram viņa znota Teoderiha vietā, kad tas devās uz Vāciju, ierādīja fogteju Idumejā (*advocatia Theoderici generi sui in Ydumea*).
- ¹⁸ *IH*, XVI, 3.
- ¹⁹ Andris Caune, Ieva Ose (2004). *Latvijas 12. gadsimta beigu – 17. gadsimta vācu piļu leksikons*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 288.–290. lpp. (Latvijas viduslaiku pilis IV); Ieva Ose (1999). Rīgas arhibīskapijas pilis. No: *Latvijas viduslaiku pilis*. I sēj. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 15. lpp.
- ²⁰ *IH*, XVIII, 3.
- ²¹ Savukārt kņaza sieva uzturējās Rīgā. Metimnes pils vieta mūsdienās nav lokalizēta (*IH*, XV, 13; XVI, 7; XVII, 4, 6; XVIII, 1; sk. arī 3. piezīmi 356. lpp.).
- ²² *IH*, VII, 3. piezīme 356. lpp.
- ²³ Romas pāvests Aleksandrs IV Neapolē 1255. gada 31. martā apstiprināja jaunieceltā Rīgas arhibīskapa valdījumus, pirms pilim minot “vietu, kur atrodas Rīgas dombaznīca un Rīgas pilsētu ar tās piederumiem”, bet līdzās pilim minot arī Jersikas [pils] kalnu, kā arī vēl daļu no zemgaļu zemēm un Upmali, Metsepoli, Tālavu (Tolovu) un Sēliju (Arveds Švābe (1938). *Senās Latvijas vēstures avoti / Fontes historiae Latviae medii aevi* (turpmāk: *SLVA*). 2. burtn. (1238.–1256. g.). Rīga: Latvijas vēstures institūta apgādiens, Nr. 419, 381.–382. lpp.; Friedrich Georg von Bunge (Hrsg.) (1853). *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten* (turpmāk: *LUB*, I). Reval: Commission bei Kluge und Ströhm, S. 79–80, 318). Mūsdienās Remines pili lokalizē Ogres rajona Plāteres vai Vecužānu pilskalnā (Ose. Rīgas arhibīskapijas pilis, 13. lpp.).
- ²⁴ Fogts un tiesnesis (*advocatus, generalis iudex*) (1257, 1298, 1330, 1392).
- ²⁵ Fogts Heidenrihs (*Heidenrichus advocatus*) piedalījās Kurzemes zemju izlēņošanā 1245. gadā, savukārt 1257. gadā Ikšķiles un Kalves izlēņošanā kā liecinieks Turaidā piedalījās fogts Ludolfs (Daphne Schadewaldt (2007). *Datenbank Kurländische Güterurkunden* (turpmāk: *Datenbank*). Pieejams: <http://www.herder-institut.de> (skatīts 20.08.2013.); *GU*, I, 24).

- Upmales zemju dališana 1272. gadā notika Rīgā un Turaidā, klātesot Turaidas fogtam Albero (*domini Alberonis in Thoreyda, dominus Albero advocatus*) (*Datenbank*, Bauer038).
- ²⁶ *GU*, I, Nr. 65; Arbusow. Livlands Geistlichkeit, S. 217.
- ²⁷ Tizenhauzenu dzimtas sencis Teoderihs no Kokneses apprecēja Kokneses Vjačko meitu (?) Sofiju, ieguva lēņos Varkas zemi, un viņa pēcnācēji mantoja novadus ap Aivieksti, kas vēlāk veidoja Tizenhauzenu dzimtas lēņu valdījumus (*IH*, XXII, 12. piezīme 400.–401. lpp.)
- ²⁸ Arbusow. Livlands Geistlichkeit, S. 217.
- ²⁹ Turpat, 276. lpp.
- ³⁰ *GU*, I, 24. [Turaidas] fogts Ludolfs kopā ar Turaidas bruņiniekiem Hinrihu un Tiderihu (*fratres de Thoreyda*) piedalījās izlēņošanā līdz ar Turaidas kastelānu Simonu un vismaz sešiem ierēdņiem un vasaļiem (1257).
- ³¹ 1272. gadā *Albero advocatus Thoreydia* (*Datenbank*, Bauer038).
- ³² 1372. gadā *Hynrik Orges, des vogedes van Treyden, unde Eghard van Hovorden, des Drosten to Treyden* (*GU*, I, Nr. 100).
- ³³ 1385. gadā (*GU*, I, Nr. 116) tiesas lietas materiālos starp Rīgas arhibīskapu Johannesu IV un Heneki un Oto Pitkeveriem pieminēts agrākais Turaidas fogts Hinriks Zalcs (*Henrico Salcze, guondam advocato Thoreidensi*) un Bernards Gēss (*Bernardo Ghoes in Treyden advocatis*) (Friedrich Georg von Bunge (Hrsg.) (1857). *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten*. Bd. 3: I. Nachträge zu den zwei ersten Bänden. II. Fortsetzung von 1368–1393 (turpmāk: *LUB*, III). Reval: Commission bei Kluge und Ströhm, regestu sleja 455, Nr. 1224).
- ³⁴ 1372. gadā minēts Turaidas fogta 1322. gadā izdots dokuments (*ridders hern Johannis von der Pael, in ertyden vaget tho Treyden*; *GU*, I, Nr. 101).
- ³⁵ Bruņinieki no Turaidas – Oto un Gerhards minēti arī 1239. gadā (*LUB*, I, regestu sleja 212, Nr. 163; *SLVA*, Nr. 234), Hinrihs un Tiderihs – 1257. gadā (*GU*, I, S. 31, Nr. 32, 24).
- ³⁶ Astaf von Transehe-Roseneck (1960). *Die ritterliche Livlandsfahrer des 13. Jh.* Würzburg: Holzner Verlag, S. 91–93.
- ³⁷ Friedrich Georg von Bunge (Hrsg.) (1873). *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten*. Bd. 6: [1226–1423. Nachträge zu den fünf ersten Bänden des Urkundenbuchs] (turpmāk: *LUB*, VI). Rīga: Nikolai Kymmell, S. 66, Reg. Nr. 1286; Arbusow. Livlands Geistlichkeit, S. 277.
- ³⁸ Ordeņa mestrs Lielvārdi pārvaldīja no 1417. līdz 1434./1435. gadam, kad to ar domkapitula palīdzību atpirka Rīgas arhibīskaps (Friedrich Georg von Bunge (Hrsg.) (1867). *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten*. Bd. 5: [1414–1423] (turpmāk: *LUB*, V). Rīga: Nikolai Kymmell, S. 24, Reg. 2579; 246.–248. sleja, 2150; Hermann Hildebrand (Hrsg.) (1881). *Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch*. Bd. 7: 1423 Mai–1429 Mai (turpmāk: *LUB*, VII). Rīga; Moskau: J. Deubner, S. 634, Nr. 1021; Hermann Hildebrand (Hrsg.) (1889). *Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch*. Bd. 9: 1436–1443 (turpmāk: *LUB*, IX). Rīga; Moskau: J. Deubner,

- Nr. 88; 328). Jau iepriekš bija atķīlāta Krustpils (*LUB*, VII, S. 385, Nr. 557; sk. arī: Hermann Hildebrand (Hrsg.) (1884). *Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch*. Bd. 8: 1429 Mai–1435 (turpmāk: *LUB*, VIII). Rīga; Moskau: J. Deubner, Nr. 1021.
- ³⁹ *GU*, I, Nr. 89, 92, 100, 101, 104, 116, 158, 315, 383, 397, 428, 442, 458, 493, 522, 688; Philipp Schwartz, August von Bulmerincq (Hrsg.) (1896). *Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch*. Bd. 10: 1444–1449 (turpmāk: *LUB*, X). Rīga; Moskau: J. Deubner, Nr. 628.
- ⁴⁰ Šterns. *Latvijas vēsture 1290–1500*, 26. lpp.
- ⁴¹ Arbusow. *Livlands Geistlichkeit*, S. 277.
- ⁴² *LUB*, X, S. 470, Nr. 628. Iegansts fogtu atļaišanai bija viņu izcelsme. Turaidas fogts bijis saksis, Raunas fogts – no Markas (*Mercker*) grāfistes Brandenburgā. Vietējā vasaļa iecelšana Turaidas fogta amatā 1544. gadā minēta kā arhibīskapijas paradums (sk. 184. atsauci).
- ⁴³ Stefan Hartmann (bearb.) (2005). *Herzog Albrecht von Preußen und Livland (1551–1557): Regesten aus dem Herzoglichen Briefarchiv* (turpmāk: *Herzog Albrecht 1551–1557*). Köln; Weimar; Wien: Böhlau, Nr. 1897/4; 1899/2.
- ⁴⁴ Rīgas arhibīskapijas libiešu gals jeb puse (*Liwische side*) minēta lēņtiesīkos dokumentos 1496. un 1504. gadā (*GU*, I, Nr. 652; Hermann von Bruiningk, Nicolaus Busch (Hrsg.) (1923). *Livländische Güterurkunden*. Bd. 2: 1501–1545 (turpmāk: *GU*, II). Rīga: Kommissionsverlag von Jonck & Poliewsky, Nr. 26). Savukārt latviešu puse (*Lettische side des Rigischen Stichtes*) minēta 1498. gadā (*GU*, I, Nr. 670), bez tam nosaukums bijis iegravēts Rīgas arhibīskapijas latviešu puses vasaļu tiesneša (manrihtera) amata zīmogā, ar kuru apliecināti dokumenti 1518., 1537., 1545. gadā (*GU*, II, Nr. 268, 720, 1180).
- ⁴⁵ Piemēram: Bernhard Jähnig (2011). *Verfassung und Verwaltung des Deutschen Ordens und seiner Herrschaft in Livland*. Berlin: Lit. Verlag, S. 222.
- ⁴⁶ Carl Schirren (1861). *Verzeichniss livländischer Geschichts-Quellen in schwedischen Archiven und Bibliotheken*. Dorpat: W. Gläasers Verlag, Nr. 108; *LUB*, VI, S. 118, Reg. Nr. 118.
- ⁴⁷ *LUB*, X, S. 466, Nr. 628.
- ⁴⁸ Klaus Neitmann (2009). Die Auswahl von Residenzorten. Methodische Bemerkungen zur spätmittelalterlichen geistlichen Rezidenzbildung. In: Klaus Neitmann, Heinz-Dieter Heimann (Hrsg.) (2009). *Spätmittelalterliche Residenzbildung in geistlichen Territorien Mittel- und Norddeutschlands*. Berlin: Lukas Verlag, S. 81, 3. Tas pats arī: Stefan Hartmann (bearb.) (2002). *Herzog Albrecht von Preußen und Livland (1540–1551). Regesten aus dem Herzoglichen Briefarchiv* (turpmāk: *Herzog Albrecht 1540–1551*). Köln; Weimar; Wien: Böhlau, Nr. 1390 (1547. gada jūnijā).
- ⁴⁹ Arveds Švābe (1941). *Vidzemes tiesību vēstures avoti: 1336.–1551. g.* (turpmāk: *VTVA*). Rīga: Latvijas vēstures institūta apgādiens, Nr. 177. Sk. arī 16. gs. vidus Rīgas arhibīskapijas Turaidas puses vaku grāmatas (*Wackenbuch uf der Treidischen Seiten im Erzstift Riga*) (52. atsauce).

- ⁵⁰ Arbusow. Livlands Geistlichkeit, S. 276.
- ⁵¹ Arveds Švābe (1939). Daži Livonijas saimniecības vēstures avoti 1540–1568. No: Marģeris Stepermanis, Arveds Švābe, Teodors Zeids (red.). *Latviešu vēsturnieku veltījums Robertam Viperam*. Rīga, 54.–55. lpp.
- ⁵² Muntis Auns (2009). Turaidas un Krimuldas novada apdzīvotība un iedzīvotāju etniskā piederība Livonijas laikā. No: *Pa somugru pēdām Baltijas jūras krastā: Starptautiskās zinātniskās konferences materiāli, 2009. gada 23. aprīlis, Turaida*. Rīga: Zinātne, 53.–58. lpp.
- ⁵³ VTVA, Nr. 149.
- ⁵⁴ Vasilii Doroshenko (1960). *Ocherki agrarnoi istorii Latvii v XVI veke*. Rīga: Nauka, s. 19.
- ⁵⁵ Voldemārs Kalniņš (1972). *Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture*. Rīga: Zvaigzne, 55. lpp.
- ⁵⁶ Arnolds Švābe (1930–1931). Fogts. Fogteja. No: *Latviešu konversācijas vārdnīca*. 5. sēj. Rīga: A. Gulbja apgāds, 8881. sleja.
- ⁵⁷ Švābe. Daži Livonijas saimniecības vēstures avoti, 54.–55. lpp.
- ⁵⁸ Edgars Dunsdorfs, Arnolds Spekke (1964). *Latvijas vēsture 1500–1600*. Stokholma: Daugava, 294. lpp. (salīdzina ar Smiltenes ienākumiem 1530); par divu fogteju esamību nešaubās vācu autori, kas izmanto Prūsijas hercoga vēstuļu arhīvu (Neitmann. Die Auswahl von Residenzorten, S. 56; Jähnig. *Verfassung und Verwaltung*, S. 222).
- ⁵⁹ Sk. arī: Neitmann. Die Auswahl von Residenzorten, S. 79–88.
- ⁶⁰ Maciej Dogiel (1759). *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae*. T. V. Wilno, S. 269, Nr. 154, 155.
- ⁶¹ Arbusow. Livlands Geistlichkeit, S. 276.
- ⁶² *Herzog Albrecht 1565–1570*, Nr. 3400/1. 1565. gada oktobris.
- ⁶³ Dunsdorfs, Spekke. *Latvijas vēsture 1500–1600*, 193. lpp.; Roberts Malvess (2014). Turaidas pils būvēsture 13.–18. gadsimtā. No: *Latvijas viduslaiku pils*, VIII. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 217.–258. lpp.; H. G. Busse (Hrsg.) (1842). Rembert Geilsheim. Eine historisch-biographische Skizze. *Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurlands*. Bd. 2. Rīga und Leipzig: Ed. Frantzen's Buchhandlung, S. 383–467, šeit 434. lpp., 47. atsauce.
- ⁶⁴ Schirren. *Verzeichniss livländischer Geschichts-Quellen*, Nr. 108.
- ⁶⁵ LUB, VII, S. 524, 733. Kokneses fogts Orgess (*Orges*) apzīmogoja šķirējtiesas lēmumu (Leonid Arbusow (Hrsg.) (1914). *Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch*. Abt. 2. Bd. 3: 1506–1510. Sachregister zum Liv-, Est- und Kurländischen Urkundenbuch (turpmāk: LUB, 2, III). Rīga; Moskau: J. Deubner, Nr. 400; GU, II, Nr. 874.
- ⁶⁶ Fogta amata zīmoga attēls (diametrs ap 45 mm) publicēts no Roberta fon Tolla mantojuma, ar piezīmi, ka tas attēlots pēc nokrituša zīmoga no nezināma 16. gs. sākuma papīra dokumenta (Johann Sachsendahl (Hrsg.) (1856). *Est- und Livländische Brieflade. Eine Sammlung von Urkunden zur Adels- und Gütergeschichte Est- und Livlands*. Bd. 4: Siegel und Münzen. Reval: Kluge und Stroehm, S. 82).

- ⁶⁷ Kokneses fogta zīmogs aprakstīts 1434. gada 17. jūnija dokumentā, kurā Tartu bīskaps lika transumēt 1428. gada šķirējtiesas lēmumu un precīzi aprakstīt piekarinātos zīmogus, tai skaitā: “*In medio tercii sigilli clipeus cum baculo pastoralis et cruce transducta erat scupulus. Littere autem circumferenciales tales erant: sigillum advocati kokenhūsen*” (LUB, VIII, Nr. 819, S. 478).
- ⁶⁸ Kā atzīmējis Karls Metigs 1887. gada novembra Krievijas Baltijas provinču vēstures un senatnes pētītāju biedrības sapulcē, pēc vizuāla vērtējuma 1883. gadā pie Blomes (*Blumenhoff*) Smiltenes draudzē uz Kaiku (*Kaike-Gesinde*) lauka atrastais bronzas spiednis saistāms ar 15. gadsimtu. Tā diametrs 27 mm. Viņa rīcībā nonāca muzeju inspektora Dr. Bornhaupta (*Bornhaupt*) nospiedums zīmoglakā, bet pats spiednis esot bijis Latviešu biedrības īpašumā (*Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1887* (1888). Rīga, S. 80).
- ⁶⁹ Lai arī nav saglabājies neviens no Tartu bīskapa, vēlākā Rīgas arhibīskapa Engelberta no Doles (*von Dolen*, 1342–1347) zīmogiem, tomēr var pieņemt, ka tieši šis bīskaps ieviesa arhibīskapa un savas dzimtas heraldiku ģerboņos (Jānis Baltiņš (2011). Ģerboņa lietojuma īpatnības Kurzemes bīskapu zīmogos 15.–16. gs. *Latvijas Arhīvi*, 3/4, 30.–63. lpp.).
- ⁷⁰ Robežakmeņos zīmes iekaltas, sākot ar 15. gs. pirmo pusi. Tā 1437. gadā Rīgas arhibīskapa izdotā dokumentā aprakstītas Lokstenes pilsnovada robežas un minēti robežakmeņi ar arhibīskapa simbolu un vasaļu Vrangeļu ģerboni (Juris Urtāns (1990). *Pēdakmeņi, robežakmeņi, muldakmeņi*. Rīga: Avots, 54., 75. lpp.).
- ⁷¹ *IH*, X, 15. Zīmīgi, ka Indriķa hronikas autors – garīdznieks vienlaikus ar tiesneša norīkošanu min arī faktu, ka Rīgas bīskaps dāvināja baznīcas zemes vācu karalim, t.i., ieguva augstāko aizbildni (patronu, aizstāvi), līdz ar to varēja nozīmēt bīskapijas fogtus ar ierobežotām pilnvarām, kas ļautu viņu darbību kontrolēt un neradītu pamatu pārlieku lielai varenībai.
- ⁷² *IH*, XI, 4.
- ⁷³ Sk.: Anti Selart (2007). *Livland und die Rus' im 13. Jahrhundert*. Köln; Weimar; Wien: Böhlau, S. 106.
- ⁷⁴ Turpat, 107. lpp.
- ⁷⁵ Indriķis Šterns (2002). *Latvijas vēsture 1180–1290. Krustakari*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 314. lpp.
- ⁷⁶ *IH*, V, 1.
- ⁷⁷ *IH*, XVI, 3.
- ⁷⁸ *SLVA*, Nr. 115.
- ⁷⁹ Šterns. *Latvijas vēsture 1180–1290*, 588. lpp.
- ⁸⁰ Jānis Lazdiņš (2009). Libiešu krimināltiesiskās (soda) apziņas īpatnības 12. gadsimta beigās un 13. gadsimta sākumā. No: *Pa somugru pēdām Baltijas jūras krastā: Starptautiskās zinātniskās konferences materiāli, 2009. gada 23. aprīlis, Turaida*. Rīga: Zinātne, 62. lpp.
- ⁸¹ *IH*, VI, 2; Brunner. *Grundzüge der deutschen Rechtsgeschichte*, S. 148; Heinrich Koller (1977). Die Entvotung bei den Zisterziensern. In:

- Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde*. Bd. 23. Münster; Köln; Graz: Böhlau, S. 209–223. Sk. arī par fogta amata izpratni 12. gs. rietumslāvu zemēs, kur pāvests Gregors IX 1234. gadā deva privilēģiju cisterciešu ordenim, kas preventīvi pasargāja no dižciltīgo iejaukšanās (Waldemar P. Königshaus (2004). *Die Zisterzienserabtei Leubus in Schlesien von ihrer Gründung bis zum Ende des 15. Jahrhunderts*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag, S. 128–130).
- ⁸² SLVA, Nr. 63, 64.
- ⁸³ 1241. gadā Sāremā iedzīvotāji solījās “pieņemt reizi gadā, nodevu ievākšanu laikā, fogtu (*Advocatum*) laicīgu lietu izspriešanai, kuram jātiesā pēc zemes vecāko padoma” (*LUB*, I, regestu sleja 220–222, Nr. 169).
- ⁸⁴ *LUB*, I, regestu sleja 543, Nr. 430 §5.
- ⁸⁵ *GU*, II, Nr. 838.
- ⁸⁶ *Herzog Albrecht 1525–1534*, Nr. 142, 150.
- ⁸⁷ *Herzog Albrecht 1540–1551*, Nr. 1419/1, Beilage zu 1547 September 10, Serben, o. D. u. O.
- ⁸⁸ *VTVA*, Nr. 295, 442.–454. lpp.
- ⁸⁹ *Herzog Albrecht 1551–1557*, Nr. 1897/4, 1899/2.
- ⁹⁰ Kopija Turaidas muzejrezervāta zinātniskajā arhīvā. Izpēti veicis Dr. hist. Muntis Auns.
- ⁹¹ Šterns. *Latvijas vēsture 1290–1500*, 27. lpp.
- ⁹² Alexander Bergengrün (1898). *Herzog Christoph von Mecklenburg, letzter Koadjutor des Erzbistums Riga: Ein Beitrag zur livländischen und mecklenburgischen Geschichte*. Reval: Verlag Franz Kluge, S. 186.
- ⁹³ Senākās bruņinieku tiesības, 57. punkts (Georg Friedrich von Bunge (Hrsg.) (1879). *Altlivlands Rechtsbücher*. Leipzig: Breitkopf und Härtel, Art. 57, S. 90: “so schal em de bischop oft sin richter vrede werken, bi dem halse”).
- ⁹⁴ Bunge. *Altlivlands Rechtsbücher*, S. 11. Fogtu liecības, iespējams, tika augstu vērtētas, piemēram, tiesas lietā 1385. gada 10. janvārī starp Rīgas arhibīskapu un vasaļiem Pitkeveriem, kurus apvainoja felonijā, arhibīskapijas vasaļu nonāvēšanā un sakropļošanā (*LUB*, III, 166.–168. sleja, S. 135, Reg. Nr. 1437; 443.–449. sleja, Nr. 1218).
- ⁹⁵ Rīgā tiesas dienas četrreiz gadā – piektdienā pirms Ziemassvētkiem, Lieldienām, Jāņiem un Miķeļiem (Friedrich Georg von Bunge (1874). *Geschichte des Gerichtswesens und Gerichtsverfahrens in Liv-, Est- und Curland*. Reval: Verlag von Franz Kluge, S. 11).
- ⁹⁶ Šterns. *Latvijas vēsture 1290–1500*, 49. lpp.
- ⁹⁷ *GU*, I, Nr. 315. Koknesē 1444. gada 31. augustā.
- ⁹⁸ *LUB*, 2, III, Nr. 102, 215.
- ⁹⁹ 1514. gada 7. jūlijā Limbažu birģermeistars Heinrihs no Verdenas (*von Werden*) pēc godājamā un cienījamā Turaidas fogta Kristiāna Rozena (*erbar und woltuchtige Kirsten von Rossendes stiefftes voyt zu Truden*) pieprasījuma zvērējis un sniedzis liecību tiesas lietā (Jürgen Sarnowsky (1999–2009). *Das virtuelle Preußische Urkundenbuch Regesten und Texte*

- zur Geschichte Preußens und des Deutschen Ordens Ein Projekt der Arbeitsstelle für die digitale Edition mittelalterlicher Quellen des Zentrums "Geisteswissenschaften in der digitalen Welt" an der Universität Hamburg, PrUB, DH 161. Pieejams: <http://www1.uni-hamburg.de/Landesforschung/pub/dh/dh161.htm> (skatīts 09.05.2014.).
- ¹⁰⁰ Jacob G. L. Napiersky (Hrsg.) (1881). *Die Libri reditum der Stadt Riga*. Bd. 1: 1334–1344. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, S. 8, Nr. 104, Nr. 250, S. 16, Nr. 259.
- ¹⁰¹ Rozeniem bija namīpašumi Rīgā vismaz no 14. gs. 40. gadiem, tāpat arī dažiem citiem arhibīskapa vasaļiem, kuri saistīti ar fogta amatu. Piemēram, Hanss Vildenbergs (*Wildenberk*) 1415. gadā pirka namīpašumu Rīgā, un liecinieks bija Turaidas fogts Brandts Koškils (*LUB*, V, Nr. 2010). Vēlāk – 1422.–1424. gadā Johans Vildenbergs bija Turaidas fogts (*LUB*, VII, S. 144, Nr. 206).
- ¹⁰² August von Bulmerincq (Hrsg.) (1909). *Kämmerei Register der Stadt Riga*. Bd. 1: 1348–1361 (turpmāk: *Kämmerei Register*, I). München; Leipzig: Duncker & Humblot, Nr. 242, 39.
- ¹⁰³ *Kämmerei Register*, I, Nr. 314, 33; 315, 10; August von Bulmerincq (Hrsg.) (1913). *Kämmerei Register der Stadt Riga*. Bd. 2: 1404–1474 (turpmāk: *Kämmerei Register*, II). München; Leipzig: Duncker & Humblot, S. 108.
- ¹⁰⁴ *Kämmerei Register*, I, Nr. 319, 31; 335, 26.
- ¹⁰⁵ Raceburgas bīskaps Filips ar krustnešiem un fogtu Gerhardu devās uz Turaidu un bīskapam tur uzcēla kastellu (*IH*, XVIII, 3); 14. gs. sākumā Lokstenē fogts neesot uzcēlis vasaļiem pili, tāpēc viņi devušies uz Lietuvu (Arveds Švābe (izd.) (1939). *Latvijas vēstures avotu chrestomatija (1300.–1500.)*. Rīga: Gulbis, Nr. 2, 267.–272. punkts.
- ¹⁰⁶ *IH*, XVIII, 3.
- ¹⁰⁷ Stefan Hartmann (bearb.) (1999). *Herzog Albrecht von Preußen und Livland (1534–1540): Regesten aus dem Herzoglichen Briefarchiv* (turpmāk: *Herzog Albrecht 1534–1540*). Köln; Weimar; Wien: Böhlau, Nr. 989.
- ¹⁰⁸ Vienlaikus ar Turaidas fogtu minēts Turaidas kastelāns (*castelanus*) (*GU*, I, Nr. 24).
- ¹⁰⁹ Vienlaikus ar Turaidas fogtu minēts Turaidas drosts (*Datenbank*, Bauer038).
- ¹¹⁰ Turaidā Gotšalks Pālens (1424–1428) (*von der Pael*; *LUB*, VII, Nr. 106, 85.–86. lpp.).
- ¹¹¹ *Jahresrechnung* (gada pārskats) minēts arhibīskapa vēstulē 1545. gadā (*Herzog Albrecht 1540–1551*, Nr. 1291).
- ¹¹² Teodors Zeids (1992). Valters fon Pletenbergs un viņa nozīme Latvijas vēsturē. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 30.–52. lpp, šeit 36. lpp.
- ¹¹³ *Herzog Albrecht 1525–1534*, Nr. 150, 1530. gada 17. novembrī.
- ¹¹⁴ *VTVA*, Nr. 231, 361.–362. lpp.
- ¹¹⁵ *Kämmerei Register*, I, Nr. 314, 33; Nr. 315, 10; Koknesē 1468., 1477., 1538., 1552. gadā.

- ¹¹⁶ Zemes rakstveža amats (*Lanschreiber von Treiden, Lanschreiberamt von Kokennhausen*) minēts sarakstē 16. gs. 40. gados, turklāt arhibīskaps pats iecēla amatā izglītotus ierēdņus no Prūsijas (*Herzog Albrecht 1540–1551*, Nr. 1166, 1289).
- ¹¹⁷ *Herzog Albrecht 1540–1551*, Nr. 1117.
- ¹¹⁸ Turaidā 1522. gadā *Dethmer Grise* (Arbusow. Livlands Geistlichkeit, S. 276).
- ¹¹⁹ Spriežot pēc nodevas lieluma, vakas maršals bija zemāka amatpersona nekā fogts un tulks. Švābe. Daži Livonijas saimniecības vēstures avoti, 8. dokuments.
- ¹²⁰ Švābe. Daži Livonijas saimniecības vēstures avoti, 7. dokuments.
- ¹²¹ *Herzog Albrecht 1525–1534*, Nr. 139, Beilage II.
- ¹²² VTVA, Nr. 231, 361.–362. lpp.
- ¹²³ Sk. salīdzinājumu arī: Dunsdorfs, Spekke. *Latvijas vēsture 1500–1600*, 295. lpp.
- ¹²⁴ Viens no agrākiem pieminējumiem robežu fiziskai iezīmēšanai Livonijā, iecērtot kokos naglas, atrodams 1359. gada prāvā starp Rīgas pilsētu un domkapitulu, un tas noticis Doles salā, saskaņā ar lībieša Kerstiāna liecību arhibīskapijas fogta Meinarta laikā (minēts kā fogts ap 1330. gadu) (*LUB*, III, Nr. 966).
- ¹²⁵ *GU*, I, Nr. 368.
- ¹²⁶ VTVA, Nr. 288: “mēs dodam un izlēņojam minētajam Johanam Butleram un viņa īsteniem mantiniekiem 6 saimes [...] kuras visas mēs liksim izjāt mūsu Turaidas fogtam un apzīmēt šajās norādītajās robežās (*welchs wir ime alles durch unsern stiftsvoigt zu Treydennzureyten lassen, inn nachvolgender grentz bezeichnet*)”.
- ¹²⁷ VTVA, Nr. 295, 442.–454. lpp.
- ¹²⁸ 1497. gadā Limbažos Kokneses fogts kārtoja arhibīskapa depozīta jautājumu par labu Cesvaines priesterim (Leonid Arbusow (Hrsg.) (1900). *Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch*. Abt. 2. Bd. 1: 1494 Ende Mai–1500. Riga; Moskau: J. Deubner, Nr. 531). Limbažos 1540. gada 21. maijā Turaidas fogts kārtoja parādu lietas starp divām atraitnēm par Rīgas arhibīskapam izsniegto Prūsijas hercoga pārvedumu (*GU*, II, Nr. 809).
- ¹²⁹ 1372. gadā Turaidā Suntažu pils atkīlāšanā un naudas atgriešanā piedalījās domkungi, kā arī Turaidas un Lielvārdes fogts Heinriks Orgess (*Hynrik Orges, des vogedes van Treyden*) (*GU*, I, Nr. 100).
- ¹³⁰ *Herzog Albrecht 1534–1540*, Nr. 989, vēstulē fogts Krīdeners norāda, ka ieņēmumus un izdevumus apliecina rēķini un reģistri.
- ¹³¹ *LUB*, 2, III, Nr. 216.
- ¹³² *GU*, I, Nr. 458.
- ¹³³ *Herzog Albrecht 1551–1557*, Nr. 1549/2. Var piezīmēt, ka savas patiesības pierādīšanai robežu strīdos Livonijā nereti prāvnieki izmantoja “karstas dzelzs” pārbaudījumu (*Eisenprobe*), kurā liecinieku (parasti zemnieku) zvērestu apliecināja ar karstas dzelzs nešanu. Šis ordālījas jeb Dieva tiesas pielietošana bija pretrunā ar garīdzniecības principiem. Var domāt,

- ka fogta personīgais tiesas zvērēsts bija zvērēšana “pie svētajiem” (Bunge. *Geschichte des Gerichtswesens*, S. 34, 178).
- ¹³⁴ Piemēram, 1520. gada 16. novembrī Jaspers Linde izlēņoja zemi brāļiem Stokmaņiem pie Daugavas, piedaloties Turaidas fogtam (*GU*, II, Nr. 335).
- ¹³⁵ *GU*, I, Nr. 402.
- ¹³⁶ *GU*, I, Nr. 522. Kokneses fogta atraitne Koknesē pārdeva Rozbeķes pili bijušajam Turaidas fogtam, piedaloties amatā esošajam Turaidas fogtam.
- ¹³⁷ *GU*, II, Nr. 440.
- ¹³⁸ *GU*, II, Nr. 825 (par Ērgļu pils pārdošanu).
- ¹³⁹ *LUB*, 2, III, Nr. 400 (17. gs. noraksts).
- ¹⁴⁰ *GU*, II, Nr. 874; *VTVA*, Nr. 140.
- ¹⁴¹ *VTVA*, Nr. 295, 442.–454. lpp.
- ¹⁴² 1507. gadā maiņa bija jāveic ar fogta ziņu un jāreģistrē zemesgrāmatā (*Landbuch*), 1508. gadā – apmaiņa jāveic ar fogta un zemnieku piekrišanu (*LUB*, 2, III, Nr. 216, 401).
- ¹⁴³ *GU*, II, Nr. 886, 1542. Bērzaunē testamenta liecinieki – abi fogti.
- ¹⁴⁴ 1504. gada 5. augustā Kokneses fogts Frederiks Plāters un bijušais fogts Gerts Linde piedalījās kā arhibīskapa liecinieki prāvā par mazgadīgā Arndta Fēliksa tiesībām (*GU*, II, Nr. 31).
- ¹⁴⁵ Kokneses fogts 1538. gadā bija atraitnes aizbildnis kopā ar četriem citiem vasaļiem (*GU*, II, Nr. 753); 1548. gadā Turaidas fogts kārtoja atraitnes mantojumu Kalsnavā (*VTVA*, Nr. 224).
- ¹⁴⁶ *GU*, II, Nr. 362.
- ¹⁴⁷ *GU*, II, Nr. 363.
- ¹⁴⁸ *GU*, II, Nr. 453. Ar Kokneses fogta Neilena (*von Neyl*) starpniecību Turaidas fogts Krīdeners (*Krudener*) 1527. gadā nopirka no ordeņa vasaļa zemnieku – mērnietu un seglinietu – ar ģimeni.
- ¹⁴⁹ *IH*, XII, 6, 1208. gadā: “Hermanis, līvu fogts (*Hermanus, Lyvonum advocatus*) [...] aizsūtīja ziņnešus un, sasaucis visus līvu un letu vecākos, apspriedās ar tiem, kā arī ar vāciešiem, un viņi visi nolēma ar igauņiem uzsākt sarunas par mieru.”
- ¹⁵⁰ Aufzeichnungen des lübischen Albrecht von Bardowik (1298). In: *Die Chroniken der deutschen Städte* (1899). Bd. XXVI. Leipzig, S. 285–316, šeit 312.–313. lpp.; Arbusow. Livlands Geistlichkeit, S. 276.
- ¹⁵¹ Richard Hausmann und Konstantin Höhlbaum (Hrsg.) (1876). *Johann Renners Livländische Historien*. Göttingen, S. 84 ff.
- ¹⁵² *Vartberges Hermana Livonijas hronika / Hermannii de Wartberge Chronicon Livoniae* (2005). Ēvalda Mugurēviča tulkojums, priekšvārds un komentāri. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 117. lpp.
- ¹⁵³ Iespējams, Turaidas un Kokneses fogti Kerstens Rozens (*von Rosen*) no Augstrozes un Gerts Linde (Leonid Arbusow (Hrsg.) (1905). *Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch*. Abt. 2. Bd. 2: 1501–1505. Rīga; Moskau: J. Deubner, Nr. 262, 2. piezīme); Norbert Angermann (1985). *Wolter von Plettenberg*. Bonn: Bund der Vertriebenen, S. 7; *MLA*, V, S. 42, 45.
- ¹⁵⁴ 1428. gada 14. augustā (*LUB*, VII, Nr. 733).

- ¹⁵⁵ 1530. gada 14. augustā (*Herzog Albrecht 1525–1534*, Nr. 111).
- ¹⁵⁶ 1534. gada 13. februārī Rīgas arhibīskapa vārdā dokumentu apzīmogoja Kokneses un Turaidas fogti, bet Rīgas arhibīskapijas bruņniecības vārdā – citi vasaļi (*Herzog Albrecht 1525–1534*, Nr. 588).
- ¹⁵⁷ *LUB*, VII, Nr. 206.
- ¹⁵⁸ *Herzog Albrecht 1534–1540*, Nr. 949.
- ¹⁵⁹ Arbusow. Livlands Geistlichkeit, Nr. 114.
- ¹⁶⁰ Prūsijas hercogs 1529. gada 15. martā Kēningsbergā noteica Turaidas fogtam Krideneram (*Krudner*) 300 mārkas atalgojumu gadā kā savam padomniekam un kalpotājam uz līguma laiku. Viņa [Kridenera] pienākums bija brīdināt par sliktām sekām, dot padomus, nodrošināt pavadoņus un militāru aizsardzību ceļojumos un prombūtnes gadījumā aizstāt savus pakalpojumus ar cita dižciltīga vīra pakalpojumiem. *Herzog Albrecht 1525–1534*, Nr. 38.
- ¹⁶¹ Sniedza padomus un bija Prūsijas hercoga uzticamības persona. *Herzog Albrecht 1551–1557*, Nr. 1559, 1679 u.c.
- ¹⁶² *Herzog Albrecht 1525–1534*, Nr. 29.
- ¹⁶³ *Herzog Albrecht 1525–1534*, Nr. 161, Beilage, 1530. gada 28. decembris [Limbaži].
- ¹⁶⁴ Nailens (*von Neyl*). Sk.: *Herzog Albrecht 1534–1540*, Nr. 684: 1534. gadā ar Hoiņas grāfu Cēsis tikās Kokneses fogts, kamēr Turaidas fogts (Georgs Krideners) apmeklēja ārstus Leipcigā.
- ¹⁶⁵ *Herzog Albrecht 1540–1551*, Nr. 1286/3. Georgs Rozens no Nabes (*von Rosen zur Nabbe*).
- ¹⁶⁶ *VTVA*, Nr. 271, 421. lpp. Johans Pālens (*von der Pale*).
- ¹⁶⁷ *Herzog Albrecht 1540–1551*, Nr. 1487.
- ¹⁶⁸ Vija Stikāne (1997). Lēņu mantošanas tiesības Livonijā 13.–15. gs. *Latvijas Vēsture*, 3, 3.–22. lpp.
- ¹⁶⁹ *LUB*, VII, Nr. 206. Ekonoma palīgs Hinrihs Fitinghofs (*von Vytinghoven*), iespējams, vēlākais Kokneses fogts, Livonijas mestra brālis.
- ¹⁷⁰ *Herzog Albrecht 1551–1557*, Nr. 3142. 1556. gadā Andreass Koškils bija Turaidas fogts un arhibīskapijas kamerers.
- ¹⁷¹ Dunsdorfs, Spekke. *Latvijas vēsture 1500–1600*, 227. lpp.
- ¹⁷² *IH*, XIV, 10; XXVIII, 8. Bīskapa Alberta radurakstus sk. grām.: Gisela Gnegel-Waitschies (1958). *Bischof Albert von Riga. Ein Bremener Domherr als Kirchenfürst im Osten*. Hamburg: August Friedrich Velmede Verlag, S. 27.
- ¹⁷³ *IH*, XV, 13; XVI, 7.
- ¹⁷⁴ Šādas tiesības kā pūra daļa un atraitnes nodrošinājums minētas, piemēram, Ipatija hronikā (*Biblioteka literaturi Drevnei Rusi* (1997). Tom 5. Sanktpeterburg: Nauka, s. 184–357; 297).
- ¹⁷⁵ Atķīlāts 1372. gadā (*GU*, I, Nr. 100).
- ¹⁷⁶ Heinrihs Tizenhauzens (1575). Rīgas arhibīskapijas hronika “*Gewisse und Wahrhaftte Beschreibung, wenn und zu welcher Zeit die Lande Liiffland angefangen durch teutsche Kaufleute aufzusegelen, etc.*” 19. gs. Hermaņa Hildebranta noraksts no 17. gs. Rīgas rātskunga Johana Vites noraksta,

- [vācu val.] *Latvijas Valsts vēstures arhīvs* (turpmāk: LVVA), 4038–2–401, 203. lp.; *GU*, I, Nr. 88.
- ¹⁷⁷ Šterns. *Latvijas vēsture 1290–1500*, 354. lpp.
- ¹⁷⁸ *GU*, I, Nr. 559; Arbusow. *Livlands Geistlichkeit*, S. 317, 334.
- ¹⁷⁹ *GU*, I, Nr. 77.
- ¹⁸⁰ Šterns. *Latvijas vēsture 1180–1290*, 314. lpp.
- ¹⁸¹ Astaf von Transehe-Roseneck (1929–1930). *Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaften. Teil Livland* (turpmāk: *Handbuch Livland*). Görlitz: Verlag für Sippenforschung und Wappenkunde G. A. Starke, S. 1049–1089.
- ¹⁸² Stikāne. Lēņu mantošanas tiesības, 17. lpp. Rīgas arhibīskapijā bija tikai dažas koprokas vasaļu dzimtas. Tizenhauzeniem šādu privilēģiju zemeskungs deva 1417. gadā, Ungerniem – 1455. gadā, Ikšķiliem – 1477. gadā.
- ¹⁸³ Rakstot par Ikšķīlu (Meijendorfu) dzimtu, ģeoloģijas pētnieks Astafs fon Tranzē-Rozeneks norāda, ka Livonijas vasaļi nebija aristokrātija vācu tiesību nozīmē un Livonijā bruņniecības vidū bija iespējams iegūt izcilu statusu jebkuras bruņinieku dzimtas pārstāvim (*Handbuch Livland*, S. 511–512). Tomēr vairākas vasaļu dzimtas Livonijā pretendēja uz augstāku statusu, kas tika apliecināts arī ar koprokas mantošanas tiesībām.
- ¹⁸⁴ *Herzog Albrecht 1540–1551*, Nr. 1233/6.
- ¹⁸⁵ Piemēram, no liecinieku nopratināšanas Ārlavā 1550. gadā redzams, ka lielākā daļa Kokneses fogtejas pilsnovadu pārvaldnieku bija dzimuši ārpus Livonijas (*VTVA*, Nr. 295, 442.–454. lpp.).
- ¹⁸⁶ Philipp Schwartz, August von Bulmerincq (Hrsg.) (1910). *Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch*. Abt. 1. Bd. 12: 1460–1472. Rīga; Moskau: J. Deubner, Nr. 559.
- ¹⁸⁷ *Handbuch Livland*, S. 510–512; Philipp Schwartz, August von Bulmerincq (Hrsg.) (1905). *Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch*. Bd. 11: 1450–1459. Rīga; Moskau: J. Deubner, Nr. 758; 806; Astaf von Transehe-Roseneck (1930). *Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaften. Teil Estland*. Görlitz: Verlag für Sippenforschung und Wappenkunde G. A. Starke, S. 475–476.
- ¹⁸⁸ Arbusow. *Livlands Geistlichkeit*; Wilhelm Lenz. Jasper Linde. In: *Neue Deutsche Biographie 10* (1974), S. 360 f. [Onlinefassung]. Pieejams: <http://www.deutsche-biographie.de/pnd136270557.html> (skatīts 20.08.2013.).
- ¹⁸⁹ *GU*, II, Nr. 413, 470, 771, 779. Elizabete jeb Ilze – precējusies ar Kokneses fogtu Gertu Mēdemu, savukārt Ģertrūde – ar Turaidas fogtu Georgu Krīdeneru (*von Krüdener, Kreutener*).
- ¹⁹⁰ *VTVA*, Nr. 129 (arhibīskaps Vilhelms atjaunoja izlēņojumu 1542. gada 9. martā); *GU*, II, Nr. 880. Vēsturnieks Vasilijš Dorošenko Gerta Lindes ierīkoto muižu Ļaudonas pilsnovadā uzskata par raksturīgu piemēru agrīnai kļaušu muižai Livonijā vispār (Doroshenko. *Ocherki agrarnoi istorii*, s. 132).
- ¹⁹¹ Kādreiz Valmieras apriņķī Umurgas (*Ubbenorm*) draudzē (*GU*, I, Nr. 234; *LUB*, VII, Nr. 69, 323.–324. sleja). Te Rīgas arhibīskaps ticis ar Tartu bīskapu.

- ¹⁹² VTVA, Nr. 49, 78. lpp.; GU, II, Nr. 101.
- ¹⁹³ LUB, 2, III, Nr. 892; GU, II, Nr. 694; VTVA, Nr. 108, 174. lpp.
- ¹⁹⁴ GU, II, Nr. 567; Nr. 710 (1538). Fogtiem Krideneram un Pālenam 16. gs. 30.–50. gados pēc žēlastības tiesībām izlēnoti arī vairāki nelieli domēņu valdījumi (GU, II, Nr. 754; Nr. 471; LVVA, 5561–1–174).
- ¹⁹⁵ GU, I, Nr. 428. Igati arhibīskaps izlēņoja, uzsverot gan amatu, gan radniecības saites: “mūsu mīļajam svainim un uzticamajam Turaidas fogtam (*unsem swager und leven und getruwen vogede to Treiden*)”.
- ¹⁹⁶ VTVA, Nr. 295.
- ¹⁹⁷ GU, I, Nr. 522. Rolovs Persevals Rozbeķes pilsmuižu nopirka 1437. gadā (GU, I, Nr. 289); Kokneses fogta amatā minēts 1451., 1460.–1461. gadā.
- ¹⁹⁸ Gerta Lindes znots Turaidas fogts Krideners piederēja pie t.s. evaņģēlistu grupējuma, kas cerēja uz arhibīskapijas sekularizāciju (*Handbuch Livland*, S. 444). Viņš centās panākt brīvkunga titula iegūšanu. 1535. gadā Vinē ķeizars Ferdinands papildināja viņa ģerboni ar zelta krāsas vairogu, kam šķērsām pa vidu likumota upe, zem kuras divas rozes un lilija, bet augšdaļā sudrabkrāsas vienradzis. Klāt nākusi arī otra bruņucepure ar ķeizara zelta kroni un zeltītu vienradža ragu starp divām strausa spalvām (GU, II, Nr. 654). Līdzīgi arī Rīgas arhibīskapa un citu bīskapu vasalis, Lenēmā fogts (1517–1518) Georgs Ungerns saņēma brīvkunga diplomu no ķeizara Kārļa V, bet 1533. gadā – ģerboņa papildinājumu no pāvesta (Paul von Ungern-Sternberg (1907). Ein Wappenbrief des Papstes Clemens VII, für Georg von Ungern, Herrn zu Pürkel dd. Rom 1533 Mai 16. *Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik 1907–1908*, S. 214–215).
- ¹⁹⁹ GU, II, Nr. 654.
- ²⁰⁰ *Herzog Albrecht 1534–1540*, Nr. 989.
- ²⁰¹ Brandenburgas Vilhelma galma maršals Rusens (*von Russen*) 1535. gadā apprecēja bagātu vasaļa meitu ar lielu pūru, tai skaitā muižām (*Herzog Albrecht 1534–1540*, Nr. 840); galma pārziņa brālis Volfs Širšteds, dzimis Švarcburgā, apprecēja bagāto Margareti Tizenhauzenu, Jēkaba Aderkasa atraitni (GU, II, Nr. 438, 445).
- ²⁰² GU, I, Nr. 157; *Handbuch Livland*, S. 210.
- ²⁰³ Lutz Fenske, Klaus Militzer (1993). *Ritterbrüder im livländischen Zweig des Deutschen Ordens*. Weimar; Wien: Böhlau, S. 665–558; Sonja Neitmann (1993). *Von der Grafschaft Mark nach Livland: Ritterbrüder aus Westfalen im livländischen Deutschen Orden*. Weimar; Wien: Böhlau, S. 467.
- ²⁰⁴ Arbusow. Livlands Geistlichkeit.
- ²⁰⁵ *Handbuch Livland*, S. 1049–1089.

THE STATUS OF BAILIFFS OF RIGA BISHOPRIC AND ARCHBISHOPRIC IN LAND ADMINISTRATION

Vija Stikāne

Dr. hist., Head of the Collection and Exhibition Department at the Specially Protected Cultural Monument, the Turaida Museum Reserve.

Research interests: social history of the medieval and early modern Livonia (13th–16th centuries); history of Turaida (Treyden) castle and district.

E-mail: petnieciba.tmr@apollo.lv

The present article analyses administrative districts and functions of bailiffs in the Bishopric and Archbishopric of Riga. Evaluating the role of bailiffs in land administration, the author emphasises their functions of judging different classes (peasants, citizens), authorization in domain administration, relations with officials and land administrators being under supervision of bailiff appointed by Archbishop. In the hierarchical pyramid of power in the Bishopric and Archbishopric of Riga the role of bailiffs was viewed through historical prism of vassal families, disclosing the post of bailiff as a serious instrument on the way of vassal family towards material wealth and their rising importance at the Livonian level. In the 16th century, the post of bailiff was of equal worth to other posts of officials being in the service of Archbishop and enabled more gifted organizers to express themselves for a longer period of time.

Key words: Riga Archbishopric, bailiff, administration of domains, judicial power, vassal families.

Summary

Evaluating the role of bailiffs of Riga Bishopric (1201–1255) and Archbishopric (1255–1566) in land administration, we can find historical development starting from the Middle Ages, when the bailiwick could be an inheritable fief, until the Early Modern Times, when land-bailiffs like other Archbishop's officials received salary and performed the prescribed functions.

The perception of land-bailiff's post in the Riga Bishopric demonstrates a close link with the perception of bailiff's post in German lands, where there was observable influence of the legal rights of the late Roman Empire on land administration and implementation of judicial power. The highest aristocracy, which would administer the bailiwick as inheritable fief did not arise, however, some certain sprouting seeds of such land domination appeared in the 13th–14th centuries,

when fief possessions and bailiwick of some vassal families, for example, the Rosens and Tiesenhausens formed the community. The spiritual landlords of Livonia tried to diminish the influence of the secular knighthood in the domains and they really succeeded in the Riga Archbishopric with assistance of the Roman Curia. Generally, bailiffs in the Riga Archbishopric were administrators, who collected taxes and duties and administered justice in a certain territory under authorization of a spiritual landlord, concluded agreements and organized defence of the land. They were highborn vassals, appointed for a certain period. Very often they were kinsfolk of the landlord or other officials involved in administration of domains. The only exceptions were the first Turaida bailiff pastor Alebrand and prince Vladimir of Pskov in the beginning of the 13th century. The seals of the bailiff's post acknowledged work under landlord's authorization and at least in one of them, in the 15th–16th centuries, there is depicted a heraldic symbol of Riga Archbishopric, namely the bishop's long cross and a staff.

Territorial changes of administrative districts of bailiffs of Riga Archbishopric testify in favour of the organization of land administration in the areas inhabited by Livs starting from 1207. Initially the boundaries of administrative district were based on the territorial division which had been established before the conquest of crusaders. When the stone castles were built, they became the administrative centres, whereas the administrative districts concentrated and extended. In the 13th–15th centuries, the bailiff's districts in Idumeja, Autine and Lielvārde disappeared and for a short period Rauna developed as a bailiwick, i.e. the centre of an administrative district, but Turaida and Koknese preserved their status as the centre of a bailiwick for a long time. Almost half a century disputes about the Koknese Castle went on between the landlord and vassals Tiesenhausens. As a result, the landlord gained a victory. Consequently, the centres of bailiwick, in the 15th–16th centuries, were stone castles and domains of the Archbishop of Riga. Moreover, in the administrative sense the Archbishopric was divided into two territorially equal parts. We have indirect references about that from the 15th century, but more precise information from the 16th century when the boundaries of the bailiwick of Archbishopric did not coincide with its Latvian and Liv districts. Also after secularization of the Archbishopric of Riga (1566), until reforms carried out by the Polish King Stephen Bathory (1582) in implementation of land administration and judicial power there were observed the traditions characteristic of the period of Archbishopric.

Administration of justice was a key word for the reason, why generally the clergy needed such secular administrators and judges. The main function of the bailiff was to represent the highest spiritual judge in the secular court and first of all it refers to the largest part of inhabitants of Archbishopric of Riga – rural people, from the 15th century – to the class of peasants. The collection of taxes and duties and administration of justice took place several times a year according to the annual traditional cycle. Like implementation of the judicial power, also administration of land fund and finances, organization of military defence at landlord's command, preserved its significance for the whole above mentioned period, however, judicial power over the peasants in the fief tenures at the end of the 15th century and in the 16th century along with the development of serfdom consequently diminished. The bailiff did not have judicial power over vassals, but in regard to the citizens of the Archbishopric of Riga he had this power to a certain extent; however, understanding of this issue requires in-depth studies.

The local knighthood, including land bailiffs, had an important role in administration and solution of domestic policy issues. Consequently, it facilitated the growth of political and economical potential of this class in the whole Livonia. It refers also to the period, when the Master of the Order was the only lord in the Archbishopric of Riga. Only from 1403 until 1415, when the lands were not conquered, but leased out, the Archbishopric was directly ruled by brothers of the German Livonian Order. In other historical periods the land-bailiffs of Riga Archbishopric cooperated with the Livonian Order and sometimes they were even cognates of the highest officials of the Order.

The post of land-bailiff was one of the ways of promotion and consolidation of the social status of vassals, an essential basis, to form material provision for themselves and their descendants. Managing the domains of Archbishop of Riga, the bailiff had a right to receive a part of the domain income as a salary. Of especially high prestige was the post of land-bailiff in the 14th century, when the Archbishops of Riga had conflicts with the German Livonian Order and mainly resided outside the Archbishopric. The functions of the post were closely intertwined by importance of matrimonial links and kinship network. For appointment to the post of land administration and obtaining of hereditary right, conjugal ties with the relatives of the landlord or former/existing bailiff was not the only precondition, but very important. The use of the fief for service enabled the bailiffs to increase essentially their and their family's wealth and prestige, ensured income, and

consequently, strengthened their position among those who were similar to themselves. The officials who received the fief for service granted by Archbishop of Riga, in the 16th century, sometimes obtained more favourable hereditary right or, in other words, the status of fief according to the privilege granted by the grace of Archbishop of Riga.

FIGURE CAPTIONS

- Fig. 1.* The seal's stamp of the Turaida bailiff, 15th–16th centuries
- Fig. 2.* The Meiri landmark with a heraldic symbol of Archbishop of Riga (a staff and a cross) about 1.5 km from the Turaida Castle, 1976. Photography from the collection of the Turaida Museum Reserve
- Fig. 3.* The stone built in the Magazine of the Turaida Estate in the 1830s with the heraldic symbol of Archbishop of Riga, 2008. Photography from the collections of the Turaida Museum Reserve

Iesniegts 18.02.2014.